

VÅRE
ROVDYR

Nr. 1/2013

Årgang 27

Forside:
Fjellvåk.
Foto: Tom
Dyring.

www.tomdyring.com

Bakside:
Fjellrev på
Finse.
Foto:
Petter
Braaten/
SNO

Våre Rovdyr

utgis av
Foreningen Våre Rovdyr

Adresse
Foreningen Våre Rovdyr
Postboks 195
2151 Årnes

Ansvarlig utgiver
Foreningen Våre Rovdyrs
styre

Redaktør
Yngve Kvebæk
Maridalsveien 225 C
0467 Oslo
22 95 08 66
yk@fvr.no

Redaksjonsmedarbeider
Viggo Ree
vr@fvr.no

Sats & layout
Yngve Kvebæk

Trykk
BK Grafisk AS
Sandefjord

Web
www.fvr.no

ISSN 0801-4728

Side 4
Vinterens ulvetur
en suksess – igjen

Side 8
Ulvepar etablert i
Østmarka ved Oslo

Side 11
Vellykket utsetting
av fjellrev på Finse

Side 16
Ulvens tilbake-
komst – virkning
på byttedyr,
konkurrenter og
åtselere

Side 20
Er skandinaviske
ulver mer «blod-
tørstige» enn
amerikanske?

Side 24
Rovfuglunder-
søkelser i Sørøst-
Norge i 2011 og
2012

Nasjonalparkenes skatter må bevares

Norges første nasjonalpark ble opprettet i 1962 i Rondane. Bakgrunnen for opprettelsen av denne og de påfølgende nasjonalparkene var et ønske om å ta vare på viktige naturverdier.

I 2001 ble Forollhogna nasjonalpark opprettet for å «bevare et stort, sammenhengende og i det vesentlige urørt fjellområde, å bevare i naturlig tilstand landskapsformer og det biologiske mangfoldet med en variert vegetasjon med stort innslag av kravfulle plantearter og et rikt dyreliv med en høyproduktiv villreinstamme, og å verne om kulturminner og kulturlandskapsinnslag.»

Mange tok det som en selvfølge at i det åpne og tilnærmet urørte fjellområdet i Forollhogna ville jerven ha et fristed med rik tilgang på mat fra de viltlevende artene. I tillegg ville fjellreven profittere på rester fra jervens åtsler.

Ti år senere ser vi at beitenæringen, med støtte i ønsker om en sterk lokal forvaltning, presser på for å få bort jerven. De vil at hele Forollhogna-området blir prioritert beiteområde for husdyr og at det ikke skal tillates å ha ynglende jerv der. Dette ønsket er sendt til rovdyrnemndene i Midt-Norge og Hedmark. Skulle et slikt forslag vinne fram så vil det være en direkte undergraving av eksisterende lovverk og et allment natursyn til fordel for bønder og jegere. Er det slik vi ønsker oss nasjonalparkene i fremtiden? Nei, slettes ikke. Vi vil at nasjonalparkenes forskjellige og egenartede økosystemer og varierte biologiske mangfold blir bevart for all fremtid. Det er derfor på høy tid at Miljøverndepartementet tar grep og på en klar og entydig måte formidler og presiserer grunntanken for opprettelsen av våre nasjonalparker til bl.a. rovdyrnemndene slik at våre nasjonale naturskatter blir bevart for ettertiden.

Arne Flor

Gjestekommentar

Lovstridig rovviltforlik?

En skam for norsk naturforvaltning

Av Hans J. Engan

Rovviltforliket i Stortinget var et overgrep mot norsk natur. Vedtaket ble fattet etter vedvarende press fra bøndene og deres organisasjoner, fulgt av et politisk kupp fra Senterpartiet og enkelte landbruksorienterte representanter fra andre partier. Jeg vil påstå at mange av de øvrige representantene ikke hadde kunnskaper nok om norsk dyreliv til fullt ut å skjønne hva slags vedtak de var med på. Resultatet ser vi nå, hvor fylkesvise rovviltmønder uten biologisk bakgrunn er i ferd med å bringe flere av artene inn i faresonen for manglende biologisk funksjon eller reell utryddelse.

I dag er det stort sett enighet om at tapet av biologisk mangfold er en av de store truslene mot økologisk og økonomisk bærekraft på kloden. I tråd med dette er det en internasjonal oppfatning at hvert enkelt land har et selvstendig ansvar for å ta vare på eget dyreliv. Det blir oppmuntret til internasjonal samarbeid, men ikke for å skyve ansvaret over på naboland (!). Mange land gjør i dag store og kostbare anstrengelser for å restaurere dyreliv som er i ferd med å gå tapt.

Rovviltforliket er et vedtak stikk i strid med en slik holdning. Det er ikke basert på tilgjengelig kunnskap innen genetik og bestandsøkologi når det gjelder hvor store bestandstall som må til for å sikre de store rovviltartenes overlevelse i vårt

land på lang sikt. Det er ikke basert på bestandstall som må til for at disse topppredatorene i næringskjedene skal kunne ivareta sin viktige funksjon i forhold til dyrelivet forøvrig. Det er ikke vurdert i forhold til folks rettigheter til naturopplevelse, slik det er formulert i Grunnloven og i naturrelatert lovverk. Det er ikke forenlig med formålsparagrafene i Viltloven og Naturmangfoldloven, og det er ikke forenlig med internasjonale konvensjoner som Norge har ratifisert. Det skyver ansvar for artene over på våre naboland.

Det er også grunn til å merke seg at i rovviltforliket blander lovgivende myndighet seg i detalj inn i hvordan utøvende myndighet skal fungere i forhold til gjeldende lovverk. I andre sammenhenger er dette blitt sterkt kritisert, bl.a. i Stortinget.

Rovviltforliket er en skam for norsk naturforvaltning. Riksrevisjonen bør snarest granske om rovviltforliket er ulovlig i forhold til gjeldende lovverk og internasjonale konvensjoner, likeledes om det er klanderverdig at lovgivende makt blander seg inn i utøvende funksjon på en slik måte. Natur- og naturvernbevisste mennesker og organisasjoner skal aldri godta dette vedtaket, og skal forfølge det med de midler som er nødvendig så lenge det måtte være aktuelt.

Vinterens ulvetur en suksess – igjen

Av Arne Flor

Lørdag 16. februar gjennomførte Foreningen Våre Rovdyr sin årlige ulvetur. I år hadde vi i tillegg til FVR-medlemmene med en speiderpatrolje fra Rjukan ledet av Jørgen Sando. Denne gang besøkte vi reviret til Rotna-paret, som er et grense- revir mellom Norge og Sverige.

I forkant av turen hadde Steinar Østbye, Erling Mømb og Christin Valsjø trålet skogsbilveier på kryss og tvers i området etter ferske ulvespor. Et snøfall gjorde dette arbeidet svært vanskelig, men i likhet med tidligere år var sporene igjen dyktige nok til å påvise en rekke spor og sportegn av ny dato.

Etter å ha satt fra oss bilene og spent på oss skia, så bar det innover en skogsbilvei. På en liten haug like ved siden av skogsbilveien hadde sporene funnet et elgkadaver dagen i forveien. Elgen – en 1,5 årig okse – var tydelig tatt av dage av ulv og det var helt ferske ulvespor rundt kadaveret. Venstresiden av elgoksen var spist opp,

og frambein og bakbein var borte. Mageinnholdet lå fremdeles inne i buken, og vi kjente en tydelig odør derfra. Vi fikk skåret over lårbeinet og tok en titt på marginen i beinet. Den var feit og fin, så elgoksen hadde hatt bra kondisjon, men en svakhet eller en tilfeldighet har gjort at ulvene tok dette dyret. Vi fant spor etter rødvrev og så ravn som fløy bort fra kadaveret, så her var det mat til flere.

Erling orienterte litt om ulv og hva vi så her ved kadaveret. Vi delte oss så i to grupper. Yngve Kvebæk og Geir Sjøli hadde funnet dagferske ulvespor som krysset veien noen hundre meter fra rasteplassen vår. Erling tok med seg halve gruppa og gikk så på framsporet av ulvene. Steinar, Christin og undertegnede tok med seg speiderne og resten av gjengen for om mulig å følge sporene gjennom skogen og ut til der hvor ulvene hadde krysset veien. Omkring 20 meter fra kadaveret fant vi ulvemøkk som var fersk og fin og helt svart etter all blod- og kjøttmaten. Her fant

vi også en urinmarkering som alle fikk med seg lukten av. Den hadde en stram lukt av kjøttkraft, noe som for øvrig bør stemme med hva ulvene hadde spist.

Området vi gikk i var fullt av spor etter ulvene som hadde brukt mye tid i området. Men vi fant etter hvert de ferskeste sporene og fulgte de. Flere plasser så vi at det var et slepespor ved siden av ulvesporene. Dette tydet på at en av ulvene bar noe i kjeften. Trolig et av beina som manglet på kadaveret. Og ganske riktig. Flere hundre meter inne i skogen fant vi leggbeinet til elgen. Speiderne syntes dette var interessant, og det ble tatt en del bilder. Vi fulgte så sporene opp ei li hvor vi fant flere liggeplasser. På dagtid ligger ulvene og slapper av på disse plassene før de går tilbake til kadaveret og spiser videre. I et lite søkk i terrenget med noen skikkelige store steinblokker tok vi oss en fortjent hvil. Jørgen ordnet med bål, og vi slappet av med mat og varm drikke. Speiderne var straks i gang med å undersøke området rundt de

Samling rundt restene av en ulvedrept elg. Foto: Berit Lind.

Ulvens E6 i Rotna-reviret.
Foto: Berit Lind.

Over: FVRs ulvesporere Steinar Østby og Erling Mømb. Foto: Tine Marie Hagelin.

Til høyre: Flere hundre meter unna ble elgens leggbein funnet. Foto: Arne Flor.

store steinblokkene. Kort etter ropte de at de hadde funnet et hi. Og ganske riktig. Ulvehi eller ikke – ulvene hadde i alle fall gravd seg gjennom snøen og krøpet inn under en av de store steinene. Det viste seg at ulvene hadde oppholdt seg en stund rundt disse steinene og vært inne under steinblokkene på to plasser og under et overheng. Ulvene var nok godt kjent med plassen fra før.

Etter en god pause startet vi sporingen igjen, men det var svært vanskelig å finne de riktige sporene inne i den tette ungskogen siden ulvene hadde gått mye fram og tilbake. Litt ut på dagen kom vi oss ned på veien og fant fram til plassen hvor ulvene hadde passert veien. Her hadde den andre deltagergruppa gått inn og fulgt etter ulvene. Vi kunne se at ulvene hadde passert veien i

Til høyre: FVRs ulvesporer Christin Valsjø har funnet ulveekskremitter. Foto: Arne Flor.

Nederst til høyre: En speider tester ulveurinlukt. Foto: Tine Marie Hagelin.

Under: Beinmargen fra elgen viste et dyr i bra kondisjon. Foto: Arne Flor.

Scott Hagen fra speidergruppa fant noen hulrom med ulvespor som de mente kunne være et ulvehi. Fotos: Yngve Kvebæk og Arne Flor.

samme spor, men ca. 30 meter fra veien gikk to spor sammen til ett, så vi var sikre på at minst to dyr hadde passert veien.

Den andre deltagergruppa fulgte sporene etter de to ulvene som hadde krysset veien. De fant flere urinmarkeringer med blod i. Det taler sitt språk om at tisper hadde løpetid. Begge gruppene fant noen skikkelige revirmarkeringer hvor ulvene hadde skrapet i og sparket vekk snøen. Mye tydet på at ulvene var på vei inn i Sverige, så gruppa til Erling snudde og gikk tilbake til rasteplassen vår. Her hadde Yngve og Geir laget to bål hvor vi kokte kaffe og stekte grillpølser. Praten gikk livlig rundt bålene og opplevelsene ble delt. Flott var det at Jørgen Sando tok initiativ til å få med seg en gjeng med speiderungdommer. FVR mener det er svært viktig å få barn og ungdom ut i naturen og samtidig øke kunnskapen deres omkring de store rovdyrene. På årets tur fikk speiderne masse ny kunnskap om ulven som vi håper vil inspirere dem videre.

Ulvespor i ulveurin. Foto: Arne Flor.

Endelig en matbit på ettermiddagen. FVRs vaktmann Geir Sjøli til høyre. Foto: Yngve Kvebæk.

Tre generasjoner i familien Sando på ulvetur. Fra venstre: Kolbjørn, Karoline og Jørgen. Foto: Yngve Kvebæk.

Tispa i Østmarka-paret er født i stockholmsreviret Riala mens hannulven er født i grensereviret Dals-Ed/Halden. Kart © Rovdata.

grenserevir, som dekker et område på tvers av riksgrensen.

– Tispa i paret, også kalt V439, er født i stockholmsreviret Riala og blir to eller tre år gammel til våren. Hannulven, også kalt V408, er født i Dals-Ed/Halden- reviret, og blir tre, fire eller fem år til våren, forteller Øystein Flagstad, genetiker i Rovdata.

DNA-analyser kan ikke si noe om hvor gamle ulvene er og aldersvurderingene er derfor gjort ut fra hvilke år det ble født valper i de to revirene.

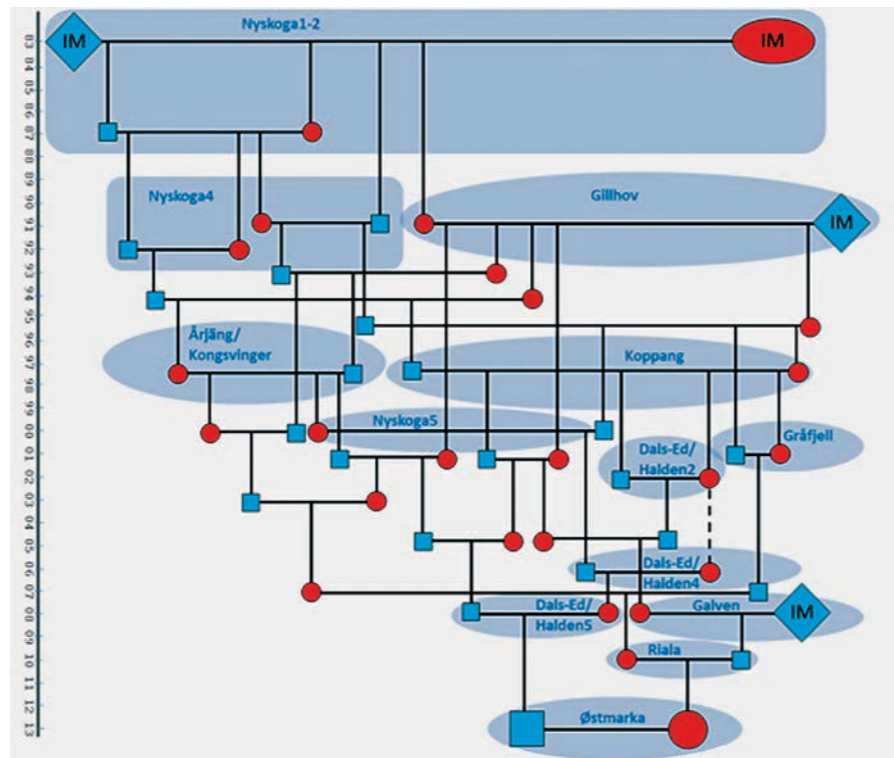
– Analysene viser også at en bror av hannen oppholdt seg i Østmarka over en periode forrige vinter og siden vandret til Trøndelag, og at en av søstrene deres slo seg ned i Aurskog- reviret innenfor Akershus og Hedmark fylker hvor hun fødte valper i 2011, fortsetter Flagstad.

Samarbeider med svenskene

I kombinasjon med sporing på snø gir DNA-analysene nøyaktige svar på hvor mange individer av ulv som er i Norge. Metoden gir også oversikt over ulike ulvers vandringar både innad i Norge og over landegrensen.

– DNA-analyser benyttes i overvåkingen av ulv både i Norge og i Sverige. Vi samarbeider tett med svenskene i dette arbeidet og utveksler og samkjører resultatene. På denne måten kan vi også følge ulvers vandringar mellom landene, sier Kjørstad.

Stamtavlen til de to ulvene i Østmarka er en god illustrasjon på nettopp dette, ifølge genetiker Flagstad.

Blå firkanter symboliserer hanner, mens tisper er representert med røde symboler. IM viser til immigranter fra den finsk-russiske bestanden. Horisontale linjer kobler ulver som har fått valper sammen (med unntak av Østmarka-paret som ikke har fått valper). Årstallet for første kull angitt på aksen til venstre. Avkom som har bidratt videre i slektslinja er knyttet til foreldreparet med vertikale linjer. Helnorske revir og grenserevir samt utvalgte svenske revir (Nyskoga-etablering av bestand i 1983), Gillhov (Immigrant 1991), Galven (Immigrant 2008) og Riala (Østmarka-tispas føderevir), er angitt med lyseblå bakgrunn. Figur © Rovdata.

– Ved å følge slektsleddene bakover i tid kan man se hvordan parets forfedre gjennom generasjoner har vandret på kryss og tvers mellom landene, forklarer han.

Kartleggingen av ulvenes stamtavle er et resultat av et mangeårig samarbeid om overvåking og forskning i Norge og Sverige.

– Gledelig tildragelse

Ulvparet som har etablert revir i Østmarka ligger an til å få valper til våren. Tispa har i følge sporere fra Høgskolen i Hedmark blod i urinen (løpetid, og paret ser ut til å ha brunstferd som er normalt i februar–mars. Dersom paret overlever i tiden framover, vil Østmarka få sitt første valpekull i nyere tid. Østmarka omfatter deler av kommunene Oslo, Lørenskog, Rælingen, Enebakk og Ski.

– Østmarka har historisk sett rommet både ulv, bjørn og gaupe og det er en gledelig tildragelse at ulven nå ser ut til å kunne reetablere seg som ynglende art i dette skogsområdet for første gang siden 1800-tallet, sier styreleder Arne Flor i Foreningen Våre Rovdyr.

Østmarka er et populært turområde og det er uunngåelig at det kan oppstå konflikter i sammenheng med ulv, selv om de fleste synes å være svært positivt innstilt. Det inkluderer også politikerne

i nærområdet – dog som vanlig med unntak av Senterpartiet.

Det hender at ulv dreper hunder av ulike årsaker – spesielt hunder som går løse utenfor kontroll.

– I den forbindelse kan det være nyttig å minne om hundeloven som tilsier at utenfor båndtvangstiden kan hunder bare være løse når de blir fulgt og kontrollert på aktsom måte. Dette bidrar for øvrig til å øke livskvaliteten til andre turgåere, sier Flor.

Den skandinaviske ulvebestanden kan spores genetisk tilbake til kun fem individer og er således betydelig innavlet. Ulvparet i Østmarka er således intet unntak, noe som kan gi utslag i færre valper, sterilitet eller misdannelser. Det er et kontinuerlig problem at innvandrende ulver fra den finsk-russiske bestanden så ofte avlives før de kan reproducere seg i den skandinaviske stammen og bedre innvassituasjonen.

I januar 2013 ble 14 fjellrevvalper fra avlsstasjonen på Sæterfjellet satt ut på to steder nordøst for Finse. Foto: Petter Braaten/SNO.

Vellykket utsetting av fjellrev på Finse

I januar i år ble 14 velvoksne fjellrevvalper satt ut i Finse. De ble hentet med helikopter på avlsstasjonen på Sæterfjellet i Oppdal og satt ut på to steder i Hallingskarvet nasjonalpark nordøst for Finse. Der hadde Statens naturoppsyn (SNO) forberedt kunstige hi og fôrautomater av samme type som valpene er vant med fra avlsstasjonen.

Opprinnelig vill fjellrev er utdødd i Finse-området, og et fåtall rever med farmrevopp-hav ble fjernet fra området før utsettingene fra avlsprogrammet startet i 2009.

– Totalt 72 valper fra avlsstasjonen er nå satt ut i Finse-området, forteller Arild Landa, prosjektleder for avlsprogrammet i NINA. I rekordåret 2011 ble den første

ynglingen av utplasserte dyr registrert, mens det ikke ble registrert yngling i 2012. Da var det lite smånagere, og det ble bare funnet ett kull av fjellrev i hele Skandinavia. Denne var rett ved avlsstasjonen for fjellrev på Oppdal.

I 2012 ble det født 33 valper ved avlsstasjonen, men det var også en avgang på 12 – trolig som følge av en våt og kald forsommer. Så ble altså 14 av de 21 gjenlevende valpene sluppet ut i det fri i Hallingskarvet nasjonalpark, mens resten skal fungere som avlsdyr i stasjonen.

Avlsprogrammet for fjellrev drives av Norsk institutt for naturforskning på oppdrag fra Direktoratet for naturforvaltning.

SNO og lokale fjellstyrer utfører store deler av det praktiske arbeidet med tilrettelegging, fôring og oppfølging av utsatte dyr. Årets utsetting i Finse-området ble dekket av svensk TV som laget et innslag til «Vetenskapens Värld».

Fjellrevvalpene ble hentet med helikopter og satt ut i Hallingskarvet nasjonalpark. Foto: Petter Braaten/SNO

Fjellrevvalp i sitt naturlige element. Foto: Petter Braaten/SNO.

Forsøker å felle bjørn i vår

I løpet av våren vil Direktoratet for naturforvaltning (DN) prøve å felle bjørn i områder hvor det har vært store skader på sau. Det skjer for å følge opp rovviltforliket og fordi lisensfelling sist høst ikke ga tilfredsstillende resultat.

Høsten 2012 var det åpnet for lisensfelling av 15 bjørner i Norge, og to ble felt. Det dreide seg om to hanner, i Stor-Elvdal og Karasjok. Kvoten var lavere enn i 2011, siden skadene på sau var sterkt redusert og flere bjørner allerede var skutt gjennom skadefelling.

Totalt 14 bjørner ble felt i Norge i fjor, halvparten etter at DN fattet vedtak om ekstraordinært uttak i perioden mars til mai. I enkelte områder med store skader på sau lykkes man ikke med å felle bjørn, selv om det ble åpnet for både skadefelling og lisensfelling på sommeren og høsten. Det er disse områdene DN nå prioriterer å følge opp.

Aktuelle områder i Nordland

– I to områder, som ligger i Rana og Hattfjell kommuner i Nordland, er det aktuelt å åpne for ekstraordinære uttak av bjørn dersom noen har overvintret der. Vi vurderer også ekstraordinære uttak i andre prioriterte beiteområder hvor det er stor fare for at bjørn kan gjøre skade, sier direktør Janne Sollie i DN.

Direktoratet følger særlig opp noen skadeområder som ligger utenfor de prioriterte beiteområdene i Nord-Trøndelag, Hedmark og Oppland. Vurderingene skjer uavhengig av om det er søkt om felling av bjørn i disse områdene.

Prioriteringene blir gjort på grunnlag av skader i 2012 og tidligere år, en vurdering av muligheten for å gjennomføre andre tiltak enn felling, hvor mange bjørner som er blitt felt i området tidligere og fremtidig skadepotensial. I enkelte av områdene vil de nye bestandstallene som kommer 1. april også ha stor betydning. Beslutningen skjer i nær dialog med rovviltneemndene.

Forebygger med ulike virkemidler

I de områdene rovviltneemndene har prioritert til bjørn er det uaktuelt med ekstraordinære uttak. Her skal forebyggende tiltak vektlegges, for eksempel tidligere nedsanking av sau og rovviltavvisende gjerd, for å hindre at dyr på beite går tapt. Stortingets rovviltforlik presiserer at ulike virkemidler er aktuelle, avhengig av om det dreier seg om prioriterte beiteområder eller områder hvor ynglende rovvilt har prioritert.

– Det handler både om å ta ut bjørn som gjør skade i prioriterte beiteområder, men også om å forebygge og tilpasse i områder der bjørn skal ha prioritert, sier Sollie.

Søker erstatning for færre dyr

Færre sau er søkt erstattet som drept av rovvilt de siste årene, og dokumenterte bjørneskader har gått ned med nesten 50 prosent siden 2007. Målrettede tiltak er viktig i arbeidet med å forebygge skader.

Effekten av de ekstraordinære uttakene av bjørn i 2012 varierer. Ikke overraskende har den vært størst i de områdene som ligger lengst unna etablerte beiteområder. Det er vanskeligere å måle en direkte effekt av uttakene som ble gjort nær grensen mot Sverige eller prioriterte beiteområder i Norge.

Krevende å felle bjørn

Det er DN som beslutter å iverksette ekstraordinære uttak, og Statens naturoppsyn (SNO) vil få ansvaret for den praktiske gjennomføringen.

– Å felle individer av en fåtallig art som bjørn er svært krevende, og det er umulig å gi garantier for at forsøkene lykkes. I henhold til rovviltforliket, vil vi likevel så langt det er mulig sette i verk tiltak for å redusere faren for at skader skal skje i prioriterte beiteområder og innfri kvoten, sier Janne Sollie.

Foreningen Våre Rovdyr tar avstand fra vårjakt på bjørn som etter vår oppfatning kun er å betrakte som et systematisk avlivningsprosjekt overfor en truet art.

Staten anker dom om rovviltstatning

Miljøverndepartementet anker en dom fra Sør-Trøndelag tingrett om rovviltstatning. I dommen fra 2. januar 2013 kom tingretten til at et erstatningsvedtak av Direktoratet for naturforvaltning høsten 2009 var ugyldig. Etter en grundig vurdering har Miljøverndepartementet besluttet å anke dommen fordi det gjelder viktige, prinsipielle spørsmål knyttet til praktiseringen av regelverket for erstatning for rovviltskader. Det er etter departementets syn ønskelig at disse spørsmålene belyses av en høyere rettsinstans.

En dyreeier mistet i 2008 sju søyer og 48 lam på utmarksbeite. Etter reglene gis det erstatning når bufe blir drept eller skadet dersom det er sannsynlighetsovervekt for at dette skyldes fredet rovvilt. Det er dyreeier som har bevisbyrden. Før erstatningen utbetales skal det gjøres fradrag for det såkalte normaltapt, dvs. det tap som dyreeier uansett normalt ville hatt pga. andre årsaker enn fredet rovvilt. Fylkesmannen i Sør-Trøndelag erstattet etter søknad fra dyreeier ca. 40 % av dyrene som tapt til rovvilt. Det ble lagt betydelig vekt på at det ikke var dokumentert tap (kadaverfunn) til fredet rovvilt i besetningen eller i beiteområdet i 2008. Vedtaket ble påklaget til Direktoratet for naturforvaltning, som opprettholdt avgjørelsen. Dyreeieren mente seg berettiget til full erstatning og gikk til sak. I dommen ga tingretten dyreeieren medhold og konkluderte med at direktoratets vedtak er ugyldig. Tingretten mente at direktoratets bevisvurdering i saken er feil ved at direktoratet har lagt for stor vekt på fraværet av dokumentert tap. Retten uttalte også at dommen innebærer en liberalisering av praksis.

Foreningen Våre Rovdyr er tilfreds med departementets beslutning om anke. Vi har fulgt denne saken ganske nøye og vært klar på at saken av prinsipielle grunner burde løstes opp til neste rettsnivå.

Nasjonalparker for sauebeite og reinsjakt?

Av Hans J. Engan

Med hjemmel i naturvernloven av 1. des. 1954 la Statens naturvernråd i 1964 frem en landsplan for nasjonalparker i Norge, gjeldende for 17 områder med spesielt viktige naturkvaliteter. Ved Kgl.res. 26. oktober 1967 ble det fastlagt alminnelige bestemmelser for nasjonalparker. Disse alminnelige bestemmelsene er senere blitt supplert med Kgl.res. for hvert enkelt fredningsområde, noe forskjellig ut fra de naturkvaliteter som skal ivaretas. Den opprinnelige landsplanen er over tid blitt utvidet med flere andre fredningsområder.

De viktigste alminnelige bestemmelsene i Kgl.res. fra 1967 er bl.a. at landskapet og naturmiljøet i nasjonalparkene skal bevares i naturlig tilstand, og at dyre- og plantelivet skal få utvikle seg fritt. Pattedyr og fugler skal i alminnelighet være fredet, med unntak for småviltjakt som har vært bedrevet fra gammel tid. Motorisert trafikk til lands og til vanns og landing med luftfartøy skal være forbudt, med mindre det skjer i politi- eller sikringsøyemed. Gamle rettigheter til beite, fiske, jakt og reindrift skal kunne utøves i den utstrekning det er forenlig med fredningsbestemmelsene (!).

Den ovennevnte naturvernloven er senere blitt erstattet av lov om forvaltning av naturens mangfold (naturmangfoldloven) av 19. juni 2009, der formålsbestemmelsene bl.a. slår fast at naturen med dens biologiske, landskapsmessige og geologiske mangfold, samt dens økologiske prosesser skal tas vare på ved bærekraftig bruk og vern.

Viktig er det imidlertid å merke seg at deler av viltloven av 29. mai 1981 fortsatt står ved makt etter naturmangfoldlovens tilkomst, også i nasjonalparkene, bl.a. med et absolutt og ufravikelig forbud mot bruk av motoriserte hjelpemidler ved jakt (!).

Interessant i slik sammenheng er også en annen nyskaping i lovverket, nemlig lov om statlig naturoppsyn av 21. juni 1996, hvor det bl.a. står at oppsynet har rett til å

Jerv. Foto: Erling Mømb.

ferdes med bruk av motorkjøretøy, båt eller luftfartøy når dette er nødvendig for utføring av oppsynets tjeneste. Motorferdsel skal i midlertid skje så skånsomt og begrenset som forholdene tillater. De siste årene har vi sett at Direktoratet for naturforvaltning (DN) har strukket Statens naturoppsyns (SNO) begrensede politimyndighet for oppsynstjeneste og overnevnte lov om statlig naturoppsyn til å omgå forbudet mot motorisert jakt, bl.a. ved utstrakt bruk av snøscooter og helikopter til felling av dyrearter som bjørn, ulv og jerv – for jervens vedkommende bl.a. også i nasjonalparkene på Dovre og i Forollhogna. Begrunnelsen har vært å unngå skade på beitede sau. Jeg vil påstå at det bør være høyst tvilsomt om DN kan omgå viltloven ved å påstå at dette ikke er jakt, men såkalt «forebyggende skadefelling». Ord forandrer ikke realiteter! DN har med samme begrunnelse latt SNO bruke motoriserte hjelpemidler i tidsrommet for lisensjakt til å fylle lisenskvoter f.eks. i Forollhogna. Ekstra ille er det naturligvis at jervefellinger i nasjonalparkene har skjedd i strid med de alminnelige bestemmelsene for slike områder.

Rovviltneemnda i region 6 (Møre og Romsdal, samt Trøndelagsfylkene) har nylig foreslått å fjerne den nordlige delen av Forollhogna nasjonalpark som yngleområde for jerv, antagelig i trygg forvisning om at de skal få med seg DN på forslaget, og uten at Miljøverndepartementet skal gjøre innsigelser. Den sørlige delen av nasjonalparken sør for fylkesgrensa mellom Hedmark og Sør-Trøndelag er for øvrig allerede blitt administrativt fjernet som yngleområde etter et tidligere forslag fra rovviltneemnda i region 5 (Hedmark). DN har tydeligvis samtykket, og har deretter brukt mannskap fra SNO med helikopter og snøscooter til hiuttak og annen nedslaktning av jervebestandene i denne delen av nasjonalparken. Ikke uventet har nå region 6 fått støtte av rovviltneemnda i region 5 for det nye forslaget. Men husk da på at villreinen og dens økosystem var hovedbegrunnelsen for opprettelsen av nasjonal-

parken i Forollhogna! Og i et slikt økosystem hører nettopp jerven med!

Det er interessant, men ikke overraskende, å legge merke til hvordan de jakt- og landbruksorienterte rovviltneemndene sammen med DN og SNO forsøker å undergrave lovverk og naturvernholdninger til fordel for bønder og jegere. Det er på høy tid at Miljøverndepartementet nå går grundig inn i dette sakskomplekset, både for å innskjerpe lovverket, og for å slå fast at det er lov og ikke selvtækt som skal råde når det gjelder denne delen av naturforvaltningen. Nasjonalparkene er nasjonale klenodier. De er ikke opprettet for å være friarealer for sauebeite og reinsjakt.

Gunnar Gundersens livskvalitet

Av Paul Granberg

Jeg leser i referat fra stortingsmøte den 18. desember 2012 at Bjørn Lødemel (H) har interpellert om rovdyrforvaltningen (sak 6). Under det påfølgende ordskiftet har Gunnar A. Gundersen (H) hatt ordet og forkynt at hans kone senker hans livskvalitet (!). Det er første gangen jeg ser at en representant bruker Stortingets talerstol til et slikt budskap. Gundersen er selvfølgelig ikke så urasjonell at han selv er redd for ulv, men hans kone pålegger han å ha med mobiltelefon når han drar til skogs. Det senker hans livskvalitet, hevder han.

Høyres politikk går ut på å privatisere mest mulig. Men Gundersen mener tydeligvis at hans interne ekteskaplige forhold er et offentlig anliggende, siden han trekker det inn i Stortingets drøftelser.

Foreningen Våre Rovdyr arrangerer årsmøte på

Malungen Gjestegård

Lørdag 25. mai

**Kl. 15.00 Årsmøte
Ca. kl. 17.30: Middag
Kl. 19.00: Foredrag**

Påmelding til FVR på tlf. 22232389 eller pr. epost til yk@fvr.no innen 18. mai

**Middag lørdag: kr. 225
Middag lørdag + enkeltrom m/ frokost: kr. 700 pr. person
Middag lørdag + tosengsrom-firesengsrom m/ frokost: kr. 425 pr. person**

Ulv skutt i Telemark

En ulv ble skutt på lisensjakt i Drangedal i Telemark 1. februar i år. Rundt 80 jegere deltok i jakten på dette individet, og det skal være den første ulven som er skutt i Telemark på 150 år. Fellingsforløpet har vært kritisert – ikke minst på grunnlag av avstandene skuddene er avfyrt på. FVR har innhentet fellingsrapporten fra Statens naturoppsyn og **gjengir den i rammen nedenfor**. Vi har også vært i kontakt med en erfaren storviltjeger som uttaler følgende:

Kun en gang har jeg skutt mot et friskt dyr på 120 meters avstand. Det var en hjort som er en betydelig større blink enn en ulv, og det var under spesielt gunstige forhold. For øvrig har jeg sjelden skutt mot dyr på over 50–60 meters avstand. Skulle tro at dette er svar godt nok.

En annen erfaren jeger – tidligere leder av Norges Jeger- og Fiskerforbund **Stein Lier Hansen** uttaler følgende til FVR:

Rapporten sier selv at «Det første skuddet er avfyrt opp mot grensen til forsvarlig avstand» osv. Dette mener jeg er feil. Generelt i jegeropplæringen sier vi at 180 meter er absolutt maksimal forsvarlig avstand på store dyr som elg, hjort og villrein (voksne dyr). For rådyr og villreinkalv er maksimalsavstanden 100 meter. Det å skyte mot en ulv på 170 meter er ikke forsvarlig, og med erfaring fra en rekke andre saker så burde dette vært anmeldt for brudd på villlovens § 19. Også det faktum at ulven ikke ble felt av dette skuddet, men at «det ser ut til at det første skuddet har truffet lavt, gått igjennom ulven og slått inn i bakken

bak ulven», viser at dyret muligens ble skadeskutt, dvs. truffet for lavt. Dette er det vanlige ved skudd på lange avstander – kulen faller i forhold til siktepunkt. Rapporten er imidlertid uklar på om dyret faktisk ble skadet, jfr «...det ser ut til...» og hva menes med at skuddet har «slått inn i bakken bak dyret». Bak i forhold til hva?

Dersom dyret ikke ble skadet av dette skuddet, er de neste fem skudd villmannsskyting, og her ble dyret påviselig skadet før det ble avlivet av skytter nr. 3.

Konklusjon: Skytteren burde vært anmeldt, og dermed ville vi fått opplyst denne saken bedre.

Forholdet har i ettertid blitt anmeldt.

Oppdragslogg

Oppdragslogg SNO-roviltseksjonen. 19.02.2013. Ansvarlig SNO: Espen Marker og Reidar Strand, SNO-Skien.

Rutinemessing kontroll av skutt ulv:
Dato: 01.02.2013.

09:43 Jeg kontakter Jaktleder for å høre om det er satt i gang lisensjakt.

10:13 Mottar melding om at poster er på vei ut til...

10:20 Miljøkoordinator i Telemark PD tar kontakt og informerer om kontroll av jegere i ...

15:45 Jeg blir kontaktet av ... som er sambandsvakt for jaktlaget om at ulven er skutt og vil bli transportert til ... for kontroll.

17:00 Ulven ankommer og blir kontrollert av undertegnede.

Logg: Rutinemessing kontroll av skuddplass:

Dato: 02.02.2013.

15:35 Ulven blir påskutt første gang av ... med rifle kal 308W. Ulven kommer ut på isen fra nord, stopper opp og urinerer. Skytter løser første skudd på 170 meter fra sin posisjon på motsatt side av vannet. Siktelinjen er klar og området er oversiktlig. Ulven viser skuddreaksjon (rykker til) og springer tilbake nordover på isen langs land. ... avfyrrer et skudd til mens ulven er i bevegelse.

15:36 Etter at første skytter har avfyrt skudd, skyter ... 5 skudd med rifle kal 30-06 fra sin posisjon. Ulven er da i bevegelse på motsatt side av vannet. Skuddene er avfyrt fra 160 til 280 meters hold. Fra siste skudd, 280 meter fra ...s posisjon er det påvist treff ved

funn av pels, kulenedslag og blod. Blodsporet følges frem til siste skytter.

15:40 Ulven kommer frem til posten til ..., som avliver ulven med ett skudd rifle kal 30-06 på 40 meters hold.

Konklusjon:

Ut fra undersøkelser på skuddplassen og samtaler med skytterne anses hendelsen ikke å være i strid med LOV 1981-05-29 nr 38: Lov om jakt og fangst av vilt § 19. (human jakt) «Jakt og fangst skal utøves på en slik måte at viltet ikke utsettes for unødige lidelser og slik at det ikke oppstår fare for mennesker eller husdyr eller skade på eiendom».

Vurdering:

Det første skuddet er avfyrt opp mot grensen til forsvarlig avstand, så det er lagt ned mye arbeid for å dokumentere situasjonen. Sporing og kontroll av skuddplass bekrefter skytters forklaring i forhold til posisjon på skytter og ulv. Det er funnet spor etter at ulven har kommet ned på isen, stoppet og urinert, blitt påskutt og flyktet. Kulebanen er kartlagt og det ser ut til at første skudd har truffet lavt, gått igjennom ulven og slått inn i bakken bak ulven. Med godt anlegg på stillestående ulv på 170 meter med snø og is som bakgrunn er det første skuddet etter oppsynets mening avfyrt innenfor akseptabelt forsvarlige rammer. Når ulven viste skuddreaksjon er det heller ikke uforsvarlig av skytterne å følge på med ytterligere skudd, selv om disse overskrider grensen for forsvarlig utførelse med langt hold og vilt i bevegelse. Vurderingene er gjort i samråd med miljøkoordinator for Telemark PD.

Apropos skuddavstand

Norges Jeger- og Fiskerforbund (NJFF) har vist at ett av ti førsteskudd mot elg er et bom- eller skadeskudd. Derfor har forbundet laget fire punkter for ansvarlig felling. Følg dem, skriver NJFF og legger til at selv om det primært er rettet mot elgjakt, kan det overføres til all jakt med rifle. Her er et av punktene:

Skuddavstand

En middels jeger må holde seg til skuddavstander under 70 meter på elg i ro for å ha tilstrekkelig sikkerhet på å treffe godt. På elg i sakte fart må skuddavstanden reduseres vesentlig. Legg opp jakta slik at du får kjente avstander innenfor de grenser som gjelder for dine ferdigheter.

Slettås-reviret i Hedmark

– Vi ser at det er ett revir og en flokk. Den siste måneden har slettåsulvene oppholdt seg 90 prosent av tida i Åmot kommune. Etter at vi har fått muligheten til å følge dem via GPS-sendere har vi funnet ut at flokken går lenger vest enn vi hadde trodd. Slettås-ulvene beveger seg i deler av Julussa-reviret. Mulig at de har gjort det før også, men vi har ikke dokumentert det slik som nå, sier ulveforsker Petter Wabakken til *Østlendingen* 18. mars i år.

Han sier også at det er svært sjeldent at hele Slettås-flokken er samlet. Flokken teller nå åtte forskjellige dyr, kanskje ni, men opererer i grupper på fra to til fem dyr. Lederhannen er trolig borte.

Jerv gikk hele 80 mil

Rovdata har ved hjelp av DNA-analyser påvist en hannjerv i Alvdal kommune i Østerdalen som tidligere er registrert i Kiruna nord i Sverige. Det er en vandring på ca. 800 kilometer i luftlinje fra nord mot sør!

– Dette er den lengste vandringen som noen gang er dokumentert på jerv siden overvåkingen startet i 2001. Vi er godt kjent med at de store rovdirene i Skandinavia kan tilbakelegge store avstander på kort tid og krysse landegrensene, men dette er helt klart en ny rekord for jerv, sier Morten Kjørstad – leder i Rovdata.

Det er tidligere påvist flere vandringer på rundt 500 kilometer i luftlinje. Blant annet ble en hannjerv som var født i Ringebu i Oppland senere funnet igjen ved en DNA-analyse av et ekskrement i Hemnes kommune i Nordland.

Følger DNA-sporene

Hannjerven fra Kiruna, også kalt Ind1253, ble første gang påvist ved DNA-analyse i

juni 2011, da det ble funnet et ekskrement under en barmarkskontroll av et jervehi. Funnet ble gjort rett sør for den svenske innsjøen Torneträsk i Kiruna.

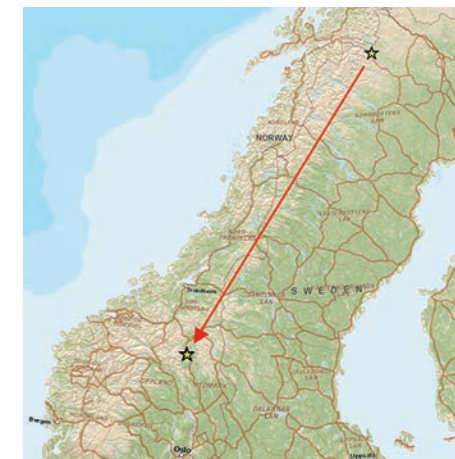
Analysene viser også at moren er Ind1153, som første gang ble identifisert ved hjelp av DNA-analyser i mai 2008, mens faren ikke er kjent gjennom DNA-identifisering.

Tidlig i mars 2012 dukket hannjerven opp igjen, og denne gangen ble det gjort funn av fire biologiske prøver i Aumdalen i Alvdal kommune i perioden fra 3. mars til 21. april 2012.

Trolig en ung jerv

Ifølge genetiker Øystein Flagstad i Rovdata er Ind1253 trolig en ung hann, i og med at de fleste jerver vandrer ut når de er rundt ett år gamle.

– Det er vanlig at unge jerver legger ut på lengre vandringer for å få seg et territorium, og distansene kan variere betyde-

Hannjerven Ind1253 ble første gang registrert med hjelp av DNA-analyser i Kiruna i Sverige i 2011. Tidlig i mars i fjor dukket den opp i Alvdal kommune i Østerdalen, hele 800 kilometer i luftlinje unna! Kart: Rovdata.

lig. Denne hannjerven er trolig ett år gammel, men siden den første prøven ble funnet under en barmarkskontroll, kan vi ikke utelukke at ekskrementet er fra 2010 eller tidligere, sier Flagstad.

Dødsulv – ny betegnelse i den norske medie-verdenen på en kritisk truet art

Av Viggo Ree

Det gamle og inngrodde hatet mot ulven gjør seg gjeldende på mange måter. I dagens samfunn er ikke minst ordbruken knyttet til artens eksistens og atferd blitt et interessant anliggende. Vanligvis er det privatpersoner som via leserinlegg i avisene eller kommentarer på ulike nettsamfunn bringer fram en del spesielle språklige karakteristikk knyttet til ulv. Men vi har lenge sett at også journalister benytter seg av negativt ladete betegnelser på denne rødlistete arten. I enkelte reportasjer har f.eks. uttrykket drapsulv dukket opp. «Drapsulv sprer skrekk ved norgesgrensa» var en avisoverskrift man kunne lese for en tid tilbake. Da er det nok mange nordmenn som avstår fra en harrytur til vårt naboland!

Men det gjelder å fornye seg. Høsten 2011 innførte NRK begrepet dødsulv. Denne språklige varianten har man til gode å se fra selv de mest ekstreme ulvemotstandere. Under overskriften «Norsk dødsulv herjer i Sverige» presterte landets mektigste medieinstitusjon å omtale et individ av arten på en av sine tekst-TV-sider fordi den hadde skaffet seg litt føde. Hva blir så det neste? Morderulv?

Ulven er ikke vegetarianer. Den oppsøker heller ikke slakterbutikker for å få seg et måltid. Ulven skaffer maten selv. Den opprettholder livet ved å ete andre dyr ute i naturen. Disse blir først forfulgt og deretter avlivet. Slik har det vært i tusener av år. Dette er et naturlig forekommende fenomen i et økosystem. Gjennom millioner av år har predatorer og byttedyr utviklet seg og levd side om side på denne kloden. De fleste dyreartene på vår planet lever av å ete andre dyr. Men er det én art som skal få svi for sin atferd og sitt næringsvalg fordi noen ikke liker at evolusjonen har frambrakt slike dyr så er det ulven.

I leserinlegg fra rovdymotstandere har det f.eks. blitt tatt til orde for å utrydde ikke bare ulv, men også alle andre rovdyrarter. Ikke bare i Norge, men i hele verden! Grunnen er at de eter andre dyr. Slikt ler man av. Men når en stor og innflytelsesrik institusjon som NRK plasserer seg i nesten samme kategori er det tid for å heve øyenbrynene. En ulv som tar en sau eller en elg er altså en dødsulv. Da må naturligvis en mår som tar et eikorn være en dødsulv. Og en havørn som tar en fisk være en dødsørn eller en dødsørn. Men det vil naturligvis ikke stoppe der. En tjeld

NRK Tekst-TV 10.10.2011.

som tar et blåskjell er uten tvil en døds-tjeld. Og en linerle som snapper en flue er garantert en dødslinerle. For ikke å snakke om dødsmyrsnipper, dødstårnseilere og dødsfossekaller. Vår mest tallrike fugleart er dødsløvsangeren! Om man bringer inn andre dyreklasser har vi selvsagt dødsstålormer, døds-spissnutefrosker, dødstorsker, dødsblekkspruter og døds-sjøanemoner. Verden er full av dødsdyr! Vi har endog planter som er kjøttetende. For eksempel døds-soldogg! Og i Norge har vi Tekst-TV for å formidle hvor grusomt det er når en levende organisme bringer død over en annen organisme.

Ulvens tilbakekomst

– virkning på byttedyr, konkurrenter og åtseletere

Av Camilla Wikenros*

Reetablering av en ulvepopulasjon *Canis lupus* kan resultere i at viktige prosesser i økosystemet gjenopplives. Andre studier i verden har påvist en mengde direkte og indirekte (via andre arter) effekter på andre arter når store rovdyr kommer tilbake. Man kan derfor forvente både atferdsforandringer hos byttedyrene og en regulering av byttedyrenes antall etter gjenetableringen av en ulvebestand i Skandinavia. En reduksjon i byttedyrbestandene kan også føre til konkurranse mellom ulv og andre rovdyr, samt mellom ulv og mennesker via jakten når disse artene har et felles byttedyr. Bytterester etter ulvedrepte elger kan også komme til å påvirke næringsgrunnlaget for mange åtseletende arter.

De fleste studier av hvordan store rovdyr påvirker andre arter har dog blitt gjennomført i store verneområder med lav menneskelig påvirkning på dyrettheter og deres habitat. I Skandinavia har mennesket stor påvirkning på ville arter via jakt og skogbruk. Dette kan medføre at effektene på andre arter etter ulvens tilbakekomst reduseres eller resulterer i andre effekter enn hva som forventes i henhold tidligere studier.

Ved hjelp av senderutstyrte ulver, gauper *Lynx lynx* og elger *Alces alces* i kombinasjon med sporing på snø og automatiske viltkameraer ved ulvedrepte elger har jeg undersøkt hvordan den voksende ulvebestanden påvirker andre arter såvel som mennesker. Dette arbeidet har vært en del av det skandinaviske ulveforskningsprosjektet SKANDULV.

Fravær av en reell ulvebestand i en lang periode – fra slutten av 1800-tallet til 1980-tallet – kombinert med at menneskets jakt er den største dødsårsaken i elgbestanden synes å ha ført til at skandinaviske elger har mistet en del av sin

evne til å forsvare seg mot ulv. Dette er årsaken til den høye jaksuksessen (tre til fem ganger høyere) på elg for skandinaviske ulver sammenlignet med nordamerikanske ulver. Ulvene i Nord-Amerika har betydelig større problemer med å ta elg og mislykkes i 80–90 % av alle jaktforsøk. Den høye jaksuksessen hos skandinaviske ulver er heller ikke blitt redusert med tiden. Dette var et uventet resultat med tanke på at ulvens sterke seleksjon for kalver burde favorisere en forandring i atferden hos rammede elgkuer gjennom innlæring.

Elgens naturlige måte å forsvare seg mot rovdyr – ved å stoppe opp og slåss – finner man fortsatt hos nordamerikanske elger siden ulven aldri har vært borte der. Denne forsvarsstrategien har likevel ikke fungert mot jegere som jo har vært elgens eneste reelle fiende i Skandinavia i en lang tidsperiode. Aggressiv atferd er derfor for en stor del blitt selektert bort gjennom naturlig utvalg hos våre elger. Det er mulig at også jakt på elg med løshund har bidratt til å forandre atferden hos den skandinaviske elgen. Manglende aggressiv atferd hos skandinaviske elgkuer viste seg også ved merking av nyfødte elgkalver.

Dette skilte seg markant fra studier i Nord-Amerika der aggressiv atferd hos kalvførende elgkuer også mot mennesker er svært vanlig. Når ulven nå har kommet tilbake for alvor til Skandinavia, er mangelen på aggressiv atferd en ulempe for elgen, men det har gjort jakten lettere for ulven. Spørsmålet er om den skandinaviske elgen innen overskuelig framtid vil få tilbake sin opprinnelige atferd for å beskytte seg mot store rovdyr med tanke på at menneskets jakt fortsatt er den dominerende dødsårsaken også innenfor de fleste ulverevirer.

At ulven har lettere for å ta sine byttedyr i Skandinavia enn i Nord-Amerika gjen-speiles også i ulvenes jaktstrekning etter både elg og rådyr *Capreolus capreolus*. Jaktstrekningen er generelt kortere enn hva som rapporteres fra nordamerikanske studier. Jakten på elg er også kortere enn på rådyr, og det er typen av byttedyr som er den faktor som spiller størst rolle for

- **Antallet ulver i Sverige og Norge har tredoblet seg under de siste ti årene, men det har ikke påvirket andre arter som forventet.**
- **Elger er dårlige til å forsvare seg mot angripende ulver, men de er redde for mennesker.**
- **I motsetning til konkurransen mellom menneskets elgjakt og ulvens predasjon på elg, har gaupebestanden ikke blitt påvirket negativt av ulvens reetablering.**
- **Åtseletende arter får ikke mer næring gjennom forekomsten av ulv, men de får en jevnere fordeling av mat gjennom året.**

lengden på jaktstrekningene. En annen faktor som påvirker er snødybde – jaktstrekningene er kortere i dypere snø. En forklaring til forskjellene i jaktstrekning når ulven jakter ulike byttedyr er trolig ulikhetene i vaksomhet og forsvarsatferd mellom elg og rådyr. De lengre jaktstrekningene på rådyr (280 meter i gjennomsnitt) sammenlignet med elg (80 meter i gjennomsnitt) skyldes antagelig at rådyr er raskere enn elg, men også at rådyrene er mer årvåkne mot rovdyr siden deres primære predator, gaupa, fikk bedre fotfeste i det sørlige og sentrale Skandinavia 30–40 år før ulvens tilbakekomst.

Jegernes elgjakt reduseres mer i områder med ulv enn i kontrollområder uten fast ulveforekomst. Dette var påtagelig til

Ulven har returnert til mange områder i Skandinavia etter en lang periode der arten for alle praktiske formål har vært fraværende. Elgens aggressivitet i forbindelse med ulveangrep forsvant i denne perioden og må læres på nytt. Foto: Rune Bjørnstad.

Reetableringen av ulv i Skandinavia har ikke hatt stor effekt på andre arter. Foto: Rune Bjørnstad.

Arter som rødrev, ravn, kongeørn, hønsehauk og mår får et jevnere tilsig av næring fra åtsler etter ulven. Bildene er tatt med automatiske viltkameraer ved elger som er drept av ulv.

tross for en generell nedgang i avskyting både i og utenfor ulvrevirer. Først og fremst reduserer jegerne avskytingen av elgkuer i ulveområder. En forbløffende rask reduksjon (ca. 50 %) av antallet skutte elger skjedde allerede den første jaktseongen etter en ulvetablering. Dette tyder på at jegerne bevisst har redusert sin jakt for å kompensere for forventede elgfall til ulv og dermed forhindrer en nedgang i elgbestandens antall. Jaktuttaket minsket til og med noe mer enn nødvendig ut fra beregninger av ulvens uttak i elgbestanden. I visse ulveområder ble jaktuttaket redusert på en slik måte at man gikk fra et høyere uttak sammenlignet med kontrollområder uten ulv til å skyte færre elger sammenlignet med kontrollområdene.

I områder der ulv har vært til stede i minst ti år (opptil 25 år) ble det fortsatt skutt flere elger pr. arealenhet sammenlignet med tilsvarende kontrollområder. Forklaringen til dette synes å være at ulvene etablerte seg i områder med høyere

elgettetthet sammenlignet med kontrollområder. I ulveområder ble i starten jaktuttaket fra jegerne redusert og kan ha resultert i at elgbestanden økte i tetthet. Dermed var det mulig med et større uttak av elg fra jegerne side (sammenlignet med kontrollområder) i en periode også etter etableringen av ulv.

I motsetning til konkurransen mellom jegerne elgjakt og ulvens predasjon på elg har gaupa ikke blitt påvirket av tilbakekomsten av ulv. Gaupa unngår ikke områder med ulv, og en ulveforekomst påvirker heller ikke gaupas overlevelse – hverken for gaupeunger eller voksne individer. Etablering av ulvrevir i områder med senderutstyrte gauper medførte ingen forandring i gaupas valg av yngleplass og heller ikke for størrelsen på eller beliggenheten av deres hjemmeområder. Fravær av konkurranse mellom gaupe og ulv i Sverige kan forklares med at de to artene i hovedsak foretrekker ulike byttedyr i de områder der studien ble gjennomført, og at det var relativt rikelig med byttedyr.

Overraskende nok viste det seg at tilbakekomsten av ulv ikke har ført til at det er mer mat for åtseletere. Forklaringen er at selvdød elg og framfor alt slakterester etter jegerne elgjakt er den største kilden til mat for åtseletere. Selv om ulvene legger igjen kadaverrester etter seg, har artens reetablering medført at færre elger skytes for å kompensere for ulvenes uttak. Også færre elger selvdør ved nærvær av ulv i og med at en viss del av de elger som ulven tar ville ha dødd av sult uansett. Derfor blir netto næringstilgang for åtseleterne faktisk lavere ved etablering av ulv.

Likevel innebærer tilstedeværelsen av ulv at tilgangen på føde for åtseletere har fått en jevnere fordeling gjennom året og til og med har økt under den kritiske perioden på senvinteren da mange arter har lite mat. Senvinteren og våren er også den tidsperioden da åtseletende arter tar til seg mest av kadaverrestene fra ulvedrepte elger. Dette innebærer at åtseletere likevel kan favoriseres av etablering av ulv til tross for at den totale biomassen fra kadavre reduseres gjennom ulveforekomsten. Viltkameraer ved ulvedrepte elger avslørte at rødrev *Vulpes vulpes*, ravn *Corvus corax*, mår *Martes martes*, hønsehauk *Accipiter gentilis* og kongeørn *Aquila chrysaetos* var de vanligst forekommende åtseleterne. Dermed er det nettopp disse artene man kan forvente vil favoriseres ved en ulvetablering – med den forutsetning at man ikke tar med i betraktningen effektene av eksempelvis ulvens predasjon på mindre rovdyr som rødrev.

Store rovdyr har mindre effekt på sine omgivelser i områder der mennesket påvirker ulike arters antall og habitat. Dette er helt klart tilfelle i Skandinavia der mennesker gjennom jakten for en stor del har erstattet ulven som den hovedsaklige predatoren på primært elg. Mennesket erstatter likevel ikke ulvens rolle fullt ut høyest oppe i næringskjeden, men genererer eksempelvis andre atferdsforandringer enn de som tilstedeværelsen av store rovdyr forårsaker – slik denne studien viser.

Takk

Takk til mine veiledere Olof Liberg, Roger Bergström og Håkan Sand. Takk også til Viltskadecenter, Länsstyrelsen i Midt-Sverige, Jägareförbundet, Nationella Viltolycksrådet og alle som har bidratt til at denne studien kunne gjennomføres.

Litteratur

- Sand, H., Wikenros, C., Wabakken, P. & Liberg, O. 2006. Cross-continental differences in pattern of predation: will naive moose in Scandinavia ever learn? *Proceedings of the Royal Society B* 273: 1421–1427.
- Wikenros, C., Sand, H., Wabakken, P., Liberg, O. & Pedersen, H. C. 2009. Wolf predation on moose and roe deer: chase distances and outcome of encounters. *Acta Theriologica* 54: 207–218.
- Wikenros, C., Liberg, O., Sand, H. & Andrén, H. 2010. Competition between recolonizing wolves and resident lynx in Sweden. *Canadian Journal of Zoology* 88: 271–279.
- Wikenros, C. 2011. *The return of the wolf – effects on prey, competitors and scavengers*. Doctoral dissertation. Swedish University of Agricultural Sciences. Uppsala. ISSN: 1652-6880, ISBN: 978-91-576-7629-0.

Artikkelteksten er tidligere publisert i Fauna och Flora 107(2): 27–31.

Camilla Wikenros disputerte ved Instituttet for ekologi, Sveriges Lantbruksuniversitet, i november 2011 med sin avhandling «The return of the wolf – effects on prey, competitors and scavengers».

Fotografier på denne og neste sider: Dramatiske bilder fra kamp mellom ulv og elg på Isle Royale i USA. Fotos: John Vucetich, førsteamanuensis ved Michigan Technological University og leder for Isle Royale wolf-moose project (www.isleroyalewolf.org).

Er skandinaviske ulver mer «blodtørstige» enn amerikanske?

Av
Håkan Sand*,
Camilla Wikenros*
& **Olof Liberg***

Tidligere publisert forskning fra ulveprosjektet SKANDULV har vist at ulv i Skandinavia har en større andel vellykkede jaktforsøk på elg enn ulv i Nord-Amerika, og at skandinavisk ulv

også dreper elg betydelig oftere enn ulv i Nord-Amerika. Vår nyere studie har sammenlignet ulvens predasjon på elg i Skandinavia med en godt studert ulvepopulasjon på Isle Royale, som er en stor øy i Lake Superior i USA, hvor elg også utgjør det primære byttedyret. Vi kan nå gi svar på *hvorfor* skandinaviske ulver har en høyere predasjonstakt enn sine amerikanske artsfrender.

Faktorer som påvirker predasjonstakten

Hvor ofte rovdyr tar byttedyr (såkalt predasjonstakt) påvirker i sin tur rovdyr-

populasjonens tilvekst og dermed antall rovdyr. Disse to variablene (predasjonstakt og rovdyrenes antall) bestemmer i neste omgang hvor stor påvirkning rovdyrene totalt sett vil ha på byttedyrbestanden i et visst område. Derfor er naturligvis kunnskap om predasjonstakten avgjørende når man vil beregne rovdyrenes effekt på en byttedyrpopulasjon. Tidligere har man gått ut i fra at tettheten av byttedyr er den primære faktoren som avgjør hvor ofte rovdyr dreper byttedyr. Jo høyere tetthet av byttedyr, jo flere drepes pr. tidsenhet (predasjonstakt). Dette gjelder opp til et visst nivå for byttedyrtetthet. Hvis denne tettheten blir enda høyere, rekker kort og godt ikke rovdyrene å drepe og spise flere

byttedyr. Senere forskning synes imidlertid å peke på at det ikke er byttedyrtetthet i seg selv som er avgjørende, men at også tettheten av predatorer er viktig. Dermed skulle det altså være forholdet mellom antall byttedyr og antall rovdyr som er den egentlige drivende faktoren for hvor ofte rovdyrene dreper byttedyr. Det er imidlertid en hypotese som ennå ikke er helt akseptert.

Andre viktige faktorer som kan påvirke predasjonstakten er aldersstrukturen i byttedyrpopulasjonen, gruppestørrelsen hos predatorer og atferdsforskjeller hos ulike bestander av byttedyr.

- Vi sammenlignet predasjonsmønster hos ulv i Skandinavia med en godt studert ulvebestand på øya Isle Royale, Michigan, USA.
- Ulver i Skandinavia tar elg oftere – både regnet pr. ulv og pr. revir sammenlignet med ulver på Isle Royale.
- Den høyere predasjonstakten i Skandinavia skyldes at ulvene her har tilgang på flere elger regnet både pr. ulv og pr. revir enn på Isle Royale. Dette i sin tur er en effekt av at de skandinaviske ulvene har større revir enn de på Isle Royale og færre individer pr. revir.
- Større revirer og mindre flokker i Skandinavia er sannsynligvis en effekt av at ulvepopulasjonen er relativt nyetablert og dermed har lavere tetthet enn på Isle Royale.
- Høyere predasjonstakt blant skandinaviske ulver skyldes også at disse tar en høyere andel kalver enn på Isle Royale – noe som i sin tur skyldes at andelen kalver i populasjonen er høyere i Skandinavia enn på Isle Royale.
- En høyere andel kalver i Skandinavia enn på Isle Royale skyldes både et skogbruk som produserer mye elgfôr og en jakt som begunstiger god kondisjon og høy reproduksjon hos elgene.
- En mer omfattende menneskelig utnyttelse av både skog og elg i Skandinavia enn på Isle Royale har således resultert i effekter på både byttedyrenes bestandsstruktur og på ulvenes predasjon.

Skandinavia versus Nord-Amerika

En måte å øke kunnskapen om hva som styrer hvor ofte rovdyr dreper byttedyr på er å gjøre sammenlignende studier mellom ulike rovdyrbestander og deres populasjoner av byttedyr. Vi sammenlignet derfor ulvens predasjon på elg vinterstid i Skandinavia med data fra ulvebestanden på Isle Royale. I begge bestander er elg det fremste byttedyret, og tetthetene av elg er dessuten sammenlignbare.

Større revirer og mindre flokker i Skandinavia

Antall drepte elger pr. ulv pr. dag var i gjennomsnitt tre ganger høyere i Skandinavia (0,074 elger) enn på Isle Royale (0,024 elger). Regnet pr. ulveflokk hadde ulvene i Skandinavia ca. 40 % høyere predasjonstakt. Siden Skandinavia og Isle Royale har sammenlignbare tettheter av elg, kan forskjeller i predasjonstakt ikke forklares med forskjeller i tettheten av byttedyr. I stedet fant vi at forskjeller i predasjonstakt mellom disse bestandene for en stor del kan forklares ut fra forholdet mellom antall elg pr. ulv, ulveflokkenes størrelse og aldersstrukturen i elgbestanden.

Skandinavia hadde generelt 35 % færre individer i ulveflokkene (4,1 i snitt) enn på Isle Royale (6,3 i snitt). Dette er en delvis forklaring på at forskjellen i predasjonstakt pr. ulveindivid mellom disse bestandene var høyere enn når man sammenligner pr. flokk. Til tross for at flokkstørrelsen var mindre i

Skandinavia så hadde likevel disse ulvene over tre ganger så store revirer (960 km² i snitt) som Isle Royale-ulvene (306 km² i snitt). Siden elgtettheten var omtrent lik begge steder betyr dette at skandinaviske ulver har tilgang til ca. tre ganger flere elger pr. ulverevir og 5–10 ganger flere elger pr. ulveindivid (Figur 1a, b). Forskjellen i ulvenes revirstørrelse mellom de to bestandene skyldes sannsynligvis at den skandinaviske bestanden er nyetablert og har en relativt lav tetthet (sammenlignet med mettede populasjoner) og god plass for ledige revir. Her koster det ingen ting å ha store revirer – det er utelukkende positivt for ulvene. På Isle Royale er ulvebestanden mettet og tettheten av ulv er i gjennomsnitt mer enn fire ganger så høy som i Skandinavia. Dette leder til en intensiv konkurranse om plassen. Sterkere konkurranse mellom ulverevirer og den lavere andelen elg pr. ulv på Isle Royale virker trolig negativt inn på predasjonstakten fordi disse ulvene må bruke mer tid på å forsvare reviret og dermed har mindre tid til overs for jakt på byttedyr.

Skandinaviske ulver tar mest elgkalver

Høyere predasjonstakt var videre knyttet til flokker som tok en høyere andel kalver (Figur 2a). I Skandinavia var andelen kalver av de drepte elgene nesten dobbelt så høy (67 %) som på Isle Royale (36 %). Siden elgkalver om vinteren er 2–3 ganger mindre enn voksne elger så kreves det kort og godt flere elger (kalver) pr. tidsenhet for å skaffe samme mengde næring enn dersom en større andel

standen nede på et lavt nivå i forhold til mengden føde og er dessuten innrettet mot å spare produktive elgkuer. Dette resulterer i allment god kondisjon hos elgene som igjen gir høy reproduksjon og dermed en høyere andel kalv i den skandinaviske elgbestanden.

Skandinavia og Isle Royale utgjør således to ytterpunkter med tanke på utnyttelse og menneskelig påvirkning av økosystemet. De fleste andre elg/ulv-systemer i Europa og Nord-Amerika vil sannsynlig bli mindre utnyttet av mennesker enn i Skandinavia, men mer enn på Isle Royale. Dermed er det grunn til å tro at disse systemene kommer til å ligge et sted mellom Skandinavia og Isle Royale med tanke på elgenes aldersstruktur og ulvenes predasjonstakt.

Menneskets påvirkning

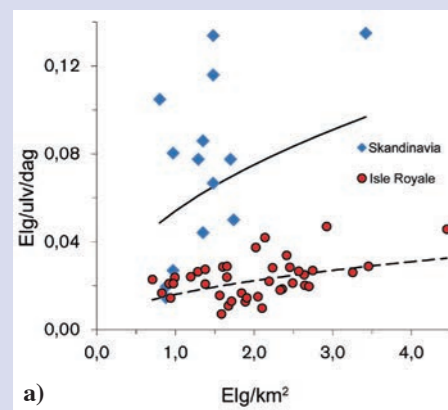
Denne studien er den første som påviser hvordan aldersstrukturen i en byttedyrpopulasjon kan påvirke predasjonstakten hos landlevende rovdyr. Den viser også hvordan menneskelig påvirkning på ulike nivåer i næringskjeden (byttedyr, vegetasjon) kan påvirke rovdynenes predasjon både når det gjelder omfang (predasjonstakt) og utvelgning av byttedyr (alder). I og med at mennesket virker inn på byttedyrenes populasjonsstruktur og tetthet gjennom både et aktivt skogbruk

og via jakt, kan vi mennesker dermed indirekte også påvirke rovdynenes predasjonsmønster og følgelig også dynamikken i predator/byttedyr-systemet. Gitt at rovdynenes predasjon på byttedyr utgjør en viktig økologisk prosess i vårt økosystem, så understreker våre resultater betydningen av at vi også har en god forståelse av hvordan menneskets utnyttelse av ulike næringsnivåer (elg, skog) påvirker dette systemet.

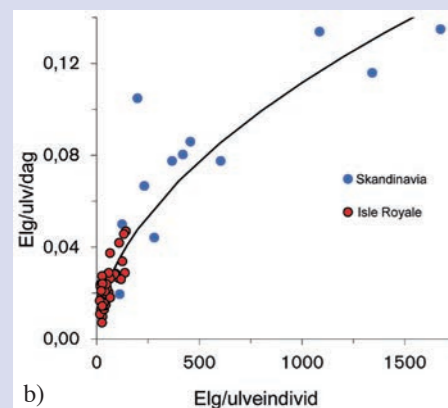
Litteratur

Sand, H., Vucetich, J. A., Zimmermann, B., Wabakken, P., Wikenros, C., Pedersen, H. C., Peterson, R. O. & Liberg, O. 2012. Assessing the influence of prey-predator ratio, prey age structure and packs size on wolf kill rates. *Oikos* 121: 1454–1463.

Artikkelteksten er tidligere publisert i Fakta Skog nr. 6, 2012, SLU.

Figur 1. Skandinavia (blå) og Isle Royale (rød) har sammenlignbare tettheter av elg, men predasjonstakten (elg/ulv/dag) er betydelig høyere i Skandinavia (a). Ulvene i Skandinavia har større revir, men også mindre flokker – hvilket medfører at antallet tilgjengelige elger pr. ulveindivid (innenfor reviret) er betydelig høyere enn på Isle Royale (b).

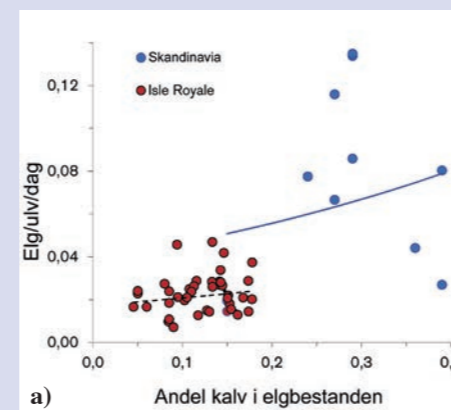
skulle utgjøres av voksne elger. Årsaken til at skandinaviske ulver foretrekker å ta kalver er antagelig at disse er enklere og mindre risikable å nedlegge enn voksne elger som kan by på sterkere motstand og til og med kan drepe en angripende ulv.

Så kan man selvsagt spørre seg: Hvorfor tar ikke ulvene på Isle Royale også mer kalv? Svaret på det spørsmålet er ganske enkelt at kalvene utgjør en betydelig større andel av elgbestanden i Skandinavia (28 %) enn på Isle Royale (13 %) (Figur 2b). Det er altså en sammenheng mellom aldersstrukturen i byttedyrbestanden, predatorens valg av byttedyr og predasjonstakten hos rovdyrbestanden.

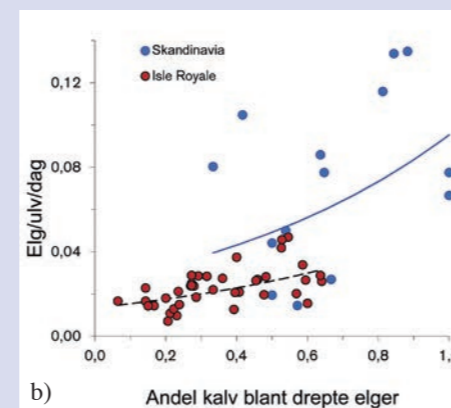
Jakt og skogbruk

Neste spørsmål blir da hva som er årsaken til den høyere andelen kalver i elgbestanden i Skandinavia. En av de mest sannsynlige forklaringene til ulikheten i alderstruktur mellom de to områdene er at de respektive økosystemene er forskjellige når det gjelder menneskelig påvirkning og utnyttelse.

I Skandinavia utnyttes både elg og skog intensivt av menneskene, men ikke på Isle Royale som er en nasjonalpark. Det intensive skogbruket i Skandinavia produserer mengder av ungskogflater som skaper et godt næringsgrunnlag for elg i forhold til den upåvirkede og modne skogen på Isle Royale. Videre holder den omfattende jakten i Skandinavia elgbe-

Figur 2. Predasjonstakten (elg/ulv/dag) for et antall flokker i den skandinaviske populasjonen (blå) og på Isle Royale (rød) i forhold til (a) andelen kalv i elgbestanden om vinteren og (b) andelen kalv av samtlige drepte elger.

Rovfuglundersøkelse i Sørøst-Norge i 2011 og 2012

Resultater fra arbeidet med kartlegging og overvåking av kongeørn, fjellvåk, tårnfalk, lerkefalk og jaktfalk

Av Odd Frydenlund Steen

Innledning

Denne artikkelen er et utdrag av årsrapport for 2011 og 2012 fra Rovfuglgruppa i Buskerud, Telemark og Vestfold. Årsrapporten er nylig oversendt til de fylkesmenn som har støttet vårt arbeid i disse årene. I den omtales også resultater for artene vepsevåk, hønehauk, vandrefalk og hubro. Vi kommer tilbake med andre artikler om disse artene ved seinere anledninger. Vår årsrapport er unntatt offentlighet, noe som skyldes at den gjengir detaljopplysninger om rødlistede arter og derfor ikke kan være allment tilgjengelig. For den interesserte leser vil det allikevel i denne artikkelen være gjengitt de resultater som gir et tilstrekkelig innblikk i vårt arbeid og de endringene over tid de artene vi jobber med undergår.

Systematisk arbeid i nær 30 år

Vårt organiserte arbeid med rovfugl og ugler startet allerede ved opprettelsen av Prosjekt Rovfugl Vestfold i 1984. I 1988 ble Prosjekt Vandrefalk Sørøst-Norge etablert, et prosjekt som fortsatt arbeider med kartlegging og overvåking av vandrefalk. I årene etter har flere forskjellige prosjekter oppstått, både med og uten støtte fra det offentlige. For å samle alle disse prosjektene under en «paraply» ble det etter en del år naturlig å etablere en egen rovfuglgruppe. Dette ville være lettere å forholde seg til for alle, men spesielt for alle utenforstående som i ulike sammenhenger kunne høre om diverse artsprosjekter knyttet til et eller flere fylker. Vi har stort sett vært de samme personene som har tatt initiativet og vært engasjert i arbeidet med å skaffe til veie best mulig kunnskap om situasjonen for disse artene i Sørøst-Norge. Å få samlet alle prosjekter under en fane har derfor vært positivt på mer enn en måte. Vi vet nå at Rovfuglgruppa i Buskerud, Telemark og

Vestfold er godt innarbeidet og kjent i alle de miljøer det er naturlig å samarbeide med.

I 2014 kan vi feire 30 år med organisert arbeid og systematisk innsamling av data på trua og sårbare rovfugler og ugler i Sørøst-Norge. Etter vår egen vurdering er det ganske unikt i nasjonal sammenheng. Tilsvarende langtidsstudier finnes bare fra Nord- og Midt-Norge, blant annet på jaktfalk og havørn. Dette er vi ganske stolte av, og den lange kontinuiteten og det inspirerende faglige arbeidet gjør oss definitivt klar for ytterligere noen år med datafangst.

Skiftende klima påvirker arbeidet

Etter en kald vinter 2010/2011 ble det en fin vår, spesielt i april var det lite nedbør og varmere enn normalt. Dette var utvilsomt gunstig for tidligehekkende arter som legger sine eggkull i denne måneden. Utover i sesongen ble det imidlertid store endringer i været, med mye nedbør og relativt lav temperatur. Særlig mye nedbør var det i juni. Basert på observasjoner fra værstasjonene var nedbøren som helhet 130 % av normalen i 2011 (vårest siden 1900). Buskerud og Oppland var blant de fylker som fikk mest nedbør med 150–175 % av normalen for året (Meteorologisk institutt 2012). Det er gode grunner til å anta at dette har fått konsekvenser for en del av de hekkingene vi overvåket i 2011.

Vinteren 2011/2012 var det ikke den langvarige kulden som vinteren før. Og våren 2012 ble på sett og vis ganske lik, men nå var det mars som utmerket seg med en særlig mild og uvanlig varm periode. Det ble faktisk målt mer enn 20 grader i løpet av denne måneden, temperaturer som man vanligvis forbinder med juni. I mai 2012 kom det også en periode i siste halvdel med ekstrem varme til den tiden å være. På Gvarv i Midt-Telemark ble det målt 31,1 grader den 25. mai. Det er ønskevær for oss som driver med feltarbeid. I juli var det uvanlig mye nedbør, selv om det varierte lokalt. Spesielt ille var det i Hedmark,

der vi brukte en god del tid på kontroll av lokaliteter for vandrefalk. Ved Rena kom det denne måneden 263 millimeter. For Østlandet er året den 10. våteste i serien tilbake til 1900 med 115 % av normalen (Meteorologisk institutt 2013).

Målsetting, undersøkelsesområde og feltmetodikk

Rovfuglgruppa i Buskerud, Telemark og Vestfold har som målsetting å bidra til at kunnskaper om bestander for først og fremst utvalgte rødlistede rovfugl- og uglearter er kjent og mest mulig oppdatert innenfor de tre fylkene. Rovfuglgruppa arbeider imidlertid også utenfor disse tre fylkene, blant annet med vandrefalk i fylkene Akershus, Aust-Agder, Oppland, Hedmark og Østfold. Gjennom årlig oppfølging kan vi over tid se trender for bestandsutvikling. Det er også fokus på registrering av reproduksjonssuksess. Tidligere har vi ringmerket et betydelig antall individer av flere arter, herunder hønehauk, vandrefalk og kattugle. De siste årene er dette trappet kraftig ned, men vi ringmerker fortsatt kongeørn og lerkefalk i håp om at dette skal bidra til å gi mer kunnskap om disse artene.

Naturlig nok er feltarbeidet lagt opp forskjellig for de ulike artene vi arbeider med. Berghekkende arter som kongeørn (hekker også i trær), jaktfalk og fjellvåk kartlegges ved at kjente og potensielle hekkelokalteter oppsøkes fra februar-mars og utover i hekkesesongen. For kongeørn forsøkes gjennomført minst tre besøk i løpet av hekkesesongen. Dette er sjelden mulig når det gjelder jaktfalk, som i de fleste tilfeller hekker på steder som krever svært mye tid å oppsøke. Klarer vi et eller to besøk til disse må vi være fornøyd. Registreringene foretas med kikkert og teleskop på god avstand fra reirene.

Kongeørn. Foto: Inge Stensrud.

Lerkefalk kartlegges ved at passende habitater oppsøkes og gjennomleies fra mai måned og videre utover i sesongen. Dette er hovedsaklig habitater som ligger i kulturlandskapet (jordbruksområder med skogteiger av ulik størrelse). Områder i tilknytning til vassdrag er også viktige søkeområder. Vi leter fortrinnsvis etter kråkereir som kan være potensielle reirplasser for lerkefalk, og i tillegg blir det spanet etter lerkefalk. Steder der lerkefalk sitter mye er spesielt interessante områder for videre oppfølging når det gjelder mulig hekking.

For alle arter er det først kjente lokaliteter som oppsøkes, mens potensielle lokaliteter kommer i neste runde. Hvis kjente lokaliteter står tilsynelatende ubebodde og tomme, er det viktig å få avklart om det kan være etablert en ny og alternativ reirplass. Av og til tar en slik leitejobb tid, og det er derfor nødvendig å fortsette neste sesong. Bruker vi for mye tid på slik leiting går det selvsagt ut over kontroll av andre hekkeplasser. Derfor prioriterer vi ikke alltid mye ressurser på leiting hvis det tegner til å dra ut i tid.

Flere arter kan være ressurskrevende å finne. Her kan nevnes lerkefalk spesielt, som ofte flytter fra en reirplass det ene året til en annen neste år. Når flyttingen kan være på 1–2 kilometer, og arten er uvanlig anonym i et landskap som byr på mange mulige reirplasser, blir ofte leitingen ekstra ressurskrevende. Andre arter krever sin spesielle metodikk. Generelt kan vi si at vår feltmetodikk for alle de arter vi arbeider med i stor grad følger den som er beskrevet av Hardey mfl. (2009). I noen grad er metodikken vår supplert med utfyllende beskrivelser under de enkelte artsomtalen.

Resultater

Smågnagerssituasjonen i 2011

Våren 2011 kom det allerede tidlig i april meldinger om mye lemen flere steder i Telemark, blant annet fra Tinn, Vinje, Tokke og Fyresdal. Særlig mye var det i Vest-Telemark, noe som var godt synlig langs hovedveiene videre utover våren. Betydelige mengder lemen ble ihjelkjørt og dette var særlig påfallende i Fyresdal. Dette året skulle altså vise seg å bli det store lemenåret på deler av Hardangervidda og ned gjennom Vest-Telemark.

Vår første smågnagerfangst ble gjennomført i Sandsetdalen i Tinn, drøyt 900 meter over havet, i dagene 18.–20. april. Her fikk vi det første varselet om at det var mer enn bare lemen på gang. To døgn med feller viste en fangstindeks på 5,6 (kun klatremus). Fra flere hold fikk vi rapporter

om mye klatremus og noe skogmus i den samme kommunen noen uker seinere, blant annet fra Hjerdalen, Rjukan og Atrå. Dette underbygget våre fangstresultater og viste at det var økning i et større geografisk område, fra fjellnære til lavereliggende områder.

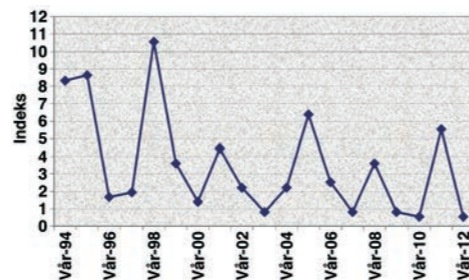
I lavlandet (Siljan, Larvik og Lardal kommuner) gjennomførte vi fangst av smågnagere i dagene 21.–23. april. Fangsten ble gjennomført i de samme 15 fangstområdene som tidligere med til sammen 180 klappfeller (12 feller i hvert område). Fangstresultatene viste klart at det var et smågnagerår på gang, med til sammen 20 innfangede klatremus (19) og skogmus på to døgn. Dette ga en fangstindeks på 5,6. Dette var med andre ord en kraftig økning fra de to foregående årene da det var definitive bunnår, jf. figur 1. Siste tilsvarende topp var i 2005. I 2008 var det en mindre økning i bestandene, men ikke på nivå med 2005 og 2011. Mange av de innfangede klatremusene var drektige.

I Telemarks del av Øst-Vidda var det tidlig i 2011 ganske bra med lemen, men etter vår vurdering ble det ikke det store lemenåret i Tinn kommune. Spredningen fra sentrale deler av vidda nådde ikke Tinn på samme måte som områder mot sør (Vest-Telemark) slik vi oppfattet situasjonen i 2011. På våren ble det rapportert lemen i et forholdsvis begrenset område av Tinn, med tydelig spredning til nye områder mot øst utover sommeren og også henimot høsten. Etter dette stilnet det av. De store vandringene av lemen, slik vi registrerte i blant annet Tokke og Fyresdal, inntraff bare i begrenset omfang i Tinn og fortrinnsvis vest i kommunen.

Smågnagerssituasjonen i 2012

Våren 2012 ble det gjennomført fangst av smågnagere i lavlandet tidligere enn noen gang før. Det milde og varme været i mars gjorde raskt all snødekt mark snøfri. Det spiret av den grunn grønt mange steder uvanlig tidlig. Allerede i dagene 2.–4. april ble fangsten utført, og det ble med en gang klart at smågnagersituasjonen var betydelig endret siden 2011. På to døgn ble det kun fanget 2 klatremus, hvilket tilsier en indeks på 0,56. Med dette resultatet var situasjonen den samme som i 2009 og 2010. I juni ble det gjennomført fangst for å teste situasjonen i fjellnære områder, som tidligere i det samme området i Sandsetdalen i Tinn. Også her viste det seg at smågnagerne nå var fåtallige. Resultatet ble det samme som i lavlandet tidligere på våren.

Selv om fangstene våre, spesielt i lavlandet, gjenspeiler en situasjon i et forholdsvis stort område, vet vi fra tidligere at det kan være lokale forskjeller. Derfor kan

Figur 1. Fangstindeks for smågnagere om våren i Lågendalen i årene 1994–2012.

nok situasjonen fra 2011 ha hengt igjen i visse områder også inn i 2012. Høsten 2012 (oktober–november) var det igjen mye smågnagere, men denne gangen var det skogmus som hadde en tidsavgrenset økning. Økningen i bestanden gjorde seg gjeldende over et stort område. Både fra Buskerud, Telemark og Vestfold vet vi at det ble registrert mye skogmus. Tilsvarende situasjon har vi sett flere ganger tidligere også, og erfaringsmessig er denne toppen over i løpet av tidlig vinter (ofte før jul).

Det som kanskje var mer overraskende var at det ble registrert lemen i Saulandsområdet i Hjerdalen i Telemark i perioden september til november, både nede i bygda og opp mot fjellet. Ennå først i november ble det observert mye spor på snøen i dette området. Utover dette området har vi ikke registrert lemen høsten 2012, og det er grunn til å anta at det har dreid seg om en lokalt begrenset bestandsøkning som har hatt sin opprinnelse tilbake til situasjonen i 2011 (da det ikke ble rapportert lemen i det samme området).

Kongeørn i Buskerud

Overvåkingsområdet i 2011

Vårt overvåkingsområde i Buskerud har nå vært etablert siden 2007. Det omfatter 24 faste lokaliteter fordelt på 6 kommuner, fra Kongsberg kommune i sør til Hol kommune i nord. På den måten fanger dette området opp alt fra lavlandsskoger til subalpine til alpine områder, med en stor variasjon i de naturgitte forholdene. I vår årsrapport for 2010, for øvrig også publisert i *Våre Rovdyr* (Steen mfl. 2011), har vi sett hvordan våre resultater nærmest gjenspeiler resultatene fra den årlig tilnærmet fylkesdekkende undersøkelsen som forestås av Naturvernforbundet i Buskerud.

I årene 2007 til 2010 har ungeproduksjonen i overvåkingsområdet ligget i størrelsesorden 0,32 til 0,50 unger/okkupert lokalitet, med laveste verdi i 2010, høyeste i 2008. Produksjonen har derfor i disse årene ligget og pendlet litt over og noe under det som regnes som en nødvendig

Hekkeberg for kongeørn. Nore og Uvdal kommune i Buskerud, mai 2012. Reiret på høyre bilde. Fotos: Odd Frydenlund Steen.

reproduksjonsrate for å opprettholde en bestand på samme nivå. Denne verdien ligger et sted mellom 0,35–0,40 unger/okkupert lokalitet (Watson 2010).

I gjennomsnitt for disse fire årene ligger produksjonen i vårt område på 0,43 unger/okkupert lokalitet, altså litt over verdien for balanse i populasjonen. Dette innebærer at det (isolert sett) er en liten tilvekst i vårt overvåkingsområde. Ser vi oss litt lenger tilbake, og i en litt større sammenheng enn disse 24 lokalitetene i Buskerud, ser vi at det også da framkommer en produksjon i samme størrelsesorden. Det underbygger det vi lenge har kunnet registrere hos kongeørnpopulasjonen i Buskerud, nemlig at den øker ved å bre seg sørover i fylket til lavereliggende skogsområder. Tilsvarende utvikling er registrert i Telemark.

Vårt oppfølgingsarbeid med kongeørn i Buskerud foregår hovedsakelig etter inventeringsmetoden, etter som vi gjen-

nomfører flere omfattende runder der de fleste lokalitetene besøkes på hver tur. Dette skjer så flere ganger i løpet av sesongen. Rundene varer vanligvis 3–4 dager, avhengig av værforhold og aktivitet ved lokalitetene. Ustabilt vær og mye venting på lokalitetene for å få avklart status bidrar til at rundene kan bli krevende. Enkeltlokaliteter utenom dette følges opp lokalt gjennom sesongen.

I 2011 registrerte vi aktivitet på 20 lokaliteter (83,3 %). På 18 lokaliteter ble det bygd på reir (10 bergreir, 8 reir i furu/gran). Gledelig nok kunne vi også her i Buskerud, som i Telemark, konstatere at det var mange hekkeforsøk. Vi registrerte med sikkerhet 12 hekkeforsøk, og særlig bra var det i de lavereliggende deler av området. Etter at de siste besøkene var gjennomført kunne vi loggføre 11 vellykkede hekkinger, og faktisk i alle aktuelle kommuner. Til sammen 12 unger kom på vingene, etter som et av parene i Nore og Uvdal fikk 2 unger. Dette representerte en

betydelig forbedring fra 2010, da 6 unger kom på vingene.

Med disse tallene ble ungeproduksjonen 0,60 unger/okkupert lokalitet, mens den ble 1,00 unge/hekkeforsøk og 1,09 unger/vellykket hekking. Året 2011 ble med dette det beste siden vi etablerte overvåkingsområdet i 2007. Vi er ikke overrasket over at resultatet ble bra for kongeørn i Buskerud i 2011. Det var også tilsvarende gode resultater i våre to overvåkingsområder i Telemark.

Sett på bakgrunn av de gjennom flere år nedadgående og generelt lave bestandene av hare og de to rypeartene i våre områder, er det grunner til å bli overrasket over det gode resultatet ved så mange hekkeplasser. I lavlandsterritoriene ser vi fra våre mange reirbesøk (og på ribbeplasser ved reirene) at ørnene tar en del skogshøns, og disse må etter vår vurdering utgjøre svært viktige bidrag til suksessen. Det er for tiden vanskelig å se for seg andre arter som kan

Kommune	Antall lokaliteter	Okkuperte lokaliteter	Reiraktive lokaliteter	Hekkeforsøk	Vellykkede hekkinger	Flygedyktige unger
Flesberg	2	2	2	2	2	2
Hol	4	3	2	2	1	1
Kongsberg	4	4	4	2	2	2
Nore og Uvdal	11	8	8	4	4	5
Rollag	1	1	1	1	1	1
Sigdal	2	2	1	1	1	1
SUM	24	20	18	12	11	12

Tabell 1. Resultater fra undersøkelsene på kongeørn i vårt overvåkingsområde i Buskerud i 2011.

Tabell 2. Resultater fra undersøkelsene på kongeørn i vårt overvåkingsområde i Buskerud i 2012.

Kommune	Antall lokaliteter	Okkuperte lokaliteter	Reiraktive lokaliteter	Hekkeforsøk	Vellykkede hekkinger	Flygedyktige unger
Flesberg	2	1	1	1	1	1
Hol	4	4	4	3	3	3
Kongsberg	4	4	4	2	2	2
Nore og Uvdal	11	7	7	2	2	2
Rollag	1	0				
Sigdal	2	2	2	0		
SUM	24	18	18	8	8	8

ha hatt vesentlig betydning for god reproduksjon i 2011. Riktignok har vi registrert en del rype også, noe som må bety at ørnene utnytter tilgjengelige ressurser svært godt. Vi har også påvist flere individer av bever, grevling, rødrev og mår (de tre første bare ungdyr) enn tidligere blant byttedyrene på hekkeplassene. Kvantitativt utgjør nok disse artene et mindretall i forhold til andre mer tradisjonelle byttedyr.

En episode ved en av lokalitetene i Kongsberg kommune opptok en del av tiden vår våren 2011, og skal gis litt ekstra plass her. Den 10. mai oppdaget vi ved lokalitetskontroll at det sto en hogstmaskin og en lassbærer ved parkeringen et stykke fra ørnereiret som er bygd i furu, og som vi visste var i klekkefasen på denne tida. Sjøkket ble ikke mindre da vi oppdaget at hogsten hadde skjedd rundt og helt inn til reiret. Men utrolig nok var reirtreet spart, som det eneste treet i øvre del av hogstflata, og alt var også i orden på reiret. Tømmeret lå fortsatt igjen, så hogsten var med andre ord akkurat avsluttet, og neste skritt var å frakte dette ut av området med lassbærer. Vi tok straks kontakt med Statsskog som vi antok var grunneier her, men det viste seg at de setter bort all drift og dermed ble vi involvert med både Glommen skogeierforening og Nordisk Tre på indre Østlandet som drifts- og miljøansvarlige. Disse igjen leier inn entreprenører. Det viste seg at reirtreet var spart ved en rein tilfældighet. Entreprenøren hadde ikke kunnskap om reiret, og så det heller ikke under avvirkingen.

Etter en del telefonering og epostutveksling kom vi i god dialog og fram til en løsning som innebar utsatt henting av tømmeret til ungen ble større. Det innebar stopp i all skogbruksaktivitet fram til St. Hans. I denne saken fant vi med andre ord raskt en god løsning sammen med skogbruksinteressene.

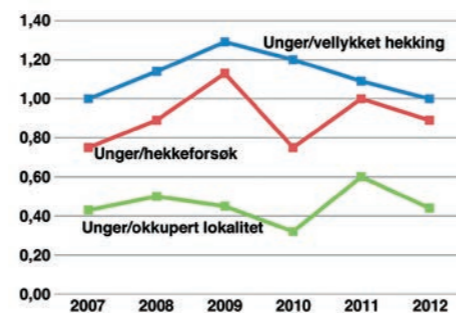
Hogst ved hekkeplass for kongeørn i Kongsberg kommune i Buskerud i 2011. Foto: Inge Stensrud.

Overvåkingsområdet i 2012

Etter en god reproduksjonssesong for kongeørn i 2011, med påfølgende kollaps i gnagerbestandene samme høst, regnet vi ikke med at 2012 ville bli et like godt år for kongeørna. Vi fanget også opp mange rapporter fra jegerhold om sterkt nedadgående bestander av skoghøns høsten 2011, selv om det lokalt var brukbar produksjon både hos orrfugl og storfugl våren 2011. Det kan tyde på at mange kull ikke har overlevd sommeren. Men det skulle vise seg at det slett ikke ble så dårlig som vi kanskje så for oss at det kunne ha blitt med mange nedstemte rapporter om lite småvilt.

I 2012 registrerte vi aktivitet på 18 lokaliteter (75 %). Med mer tid på flere av lokalitetene tidlig i sesongen kan det ikke ses bort fra at andelen besatte lokaliteter hadde vært høyere. På 18 lokaliteter ble det bygd på reir (12 bergreir, 6 reir i furu). Derfor så det ganske optimistisk ut tidlig i sesongen, og ganske så likt innledningen til sesongen i 2011. Men det var ikke like mange par som la egg. Vi kunne etter hvert konstatere at det var 8 sikre hekkeforsøk. På et par lokaliteter kan det ikke utelukkes at det ble lagt egg etter som ørnene ble sett liggende i reiret over en periode begge steder. Men vi tror det er lite sannsynlig.

Ser vi på aktiviteten fram til og med rugingen for hele området, framstår de mellomliggende områdene av overvåk-

Figur 2. Ungeproduksjonen i et overvåkingsområde på kongeørn i Buskerud i årene 2007–2012.

ingsområdet som svært dårlig i 2012, det vil si særlig de mest fjellnære områdene. I Sigdal og Nore og Uvdal kommuner var det brukbar aktivitet tidlig i sesongen, men det endte opp med kun 2 hekkeforsøk (13 lokaliteter), og størst var svikten i sistnevnte kommune. Det er først og fremst nærliggende å se dette i lys av en sviktende nærings situasjon.

Etter at vi hadde oversikt over hvor det ble ruget endret situasjonen seg ikke mye videre utover i sesongen. Men vi registrerte at unger døde på flere reir, noe som ytterligere underbygger at det var dårlige tider med hensyn på byttedyr dette året. Vi registrerte 11 klekte unger på 8 reir,

Hekkeberg for kongeørn i Nore og Uvdal kommune i Buskerud. Reirplass brukt i 2011 er angitt med pil. Fotos: Odd Frydenlund Steen.

hvorav 3 av disse ungene døde. En annen faktor som ikke må glemmes er utvilsomt all nedbøren. Nedbør i de mengder som vi bare måtte konstatere utover i sesongen er ikke akkurat passende jaktvær for rovfugl. Det er velkjent at hekkesuksessen hos rovfugl påvirkes av dette (Newton 1979, Watson 2010).

Etter at de siste besøkene til lokalitetene var gjennomført kunne vi loggføre 8 vellykkede hekkinger, med til sammen 8 flygedyktige unger. Dette representerte en merkbar nedgang fra 2011, da 12 unger kom på vingene. Med disse tallene ble ungeproduksjonen 0,44 unger/okkupert lokalitet, mens den ble 0,89 unger/hekkeforsøk og 1,0 unger/vellykket hekking. Denne ungeproduksjon innebærer at vi var tilbake til det nivået vi har sett i årene før 2011. Ser vi på gjennomsnittet for hele perioden 2007–2012 ligger ungeproduksjonen på 0,46 unger/okkupert lokalitet. Som nevnt ovenfor produserer parene i vårt overvåkingsområde på et nivå som bidrar til en liten vekst i populasjonen hvis vi ser isolert på området uten andre faktorer involvert.

Noen betraktninger om suksessen i overvåkingsområdet i årene 2007–2012

I årene fra 2007 til 2012 har vi registrert 50 sikre hekkeforsøk i vårt overvåkingsområde i Buskerud, fordelt på 24 lokaliteter. På 4 lokaliteter har det ikke vært hekkeforsøk i løpet av disse 6 årene. Disse lokalitetene ligger alle i Nore og Uvdal kommune, enten i høyereliggende barskog (2) eller i bjørkeskogbeltet straks under snauffjellet. Vi kan ha oversett hekkeforsøk på disse, kanskje spesielt på en av lokalitetene der vi har en sterk følelse av at paret kan ha ukjente reir. Det regner vi midlertid som lite sannsynlig. Generelt er det svært liten aktivitet av kongeørn på alle lokalitetene.

Hvorfor disse lokalitetene ikke produserer unger er vanskelig å vite, særlig også når

de ikke gjør det i de gode årene. Men det er primært nærliggende å koble det til ustabile parforhold, dårlig jakt suksess og næringsmessige årsaker. Vi vet dessuten at en hytteutbygging trolig har en ikke ubetydelig negativ påvirkning på den ene lokaliteten. Her har reiret ligget stort sett urørt gjennom flere år. Det blir interessant å se på den videre utviklingen på disse lokalitetene.

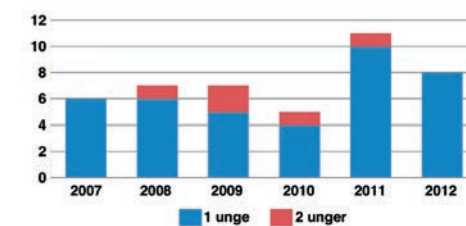
Bare på en lokalitet har det vært 5 hekkeforsøk i seksårsperioden, og det er en lokalitet i høyereliggende barskogsområder i Hol kommune. Her er det god stabilitet, men før 2004–2005 var det helt motsatt. En slik stabilitet vil det være normalt å se i sammenheng med at det ikke er utskifting av individer fra det ene året til det andre.

Når det gjelder fordeling av kullstørrelse i vårt overvåkingsområde i Buskerud, så dominerer naturlig nok hekkinger der det blir 1 flygedyktig unge. Figur 3 viser fordelingen av kull med 1 og 2 unger i årene 2007–2012. I 4 av årene har vi registrert hekkinger med 2 unger, men bare i 2009 konstaterte vi 2 slike kull. I det gode året 2011 lå det lenge an til 4 kull med 2 unger, men etter hvert som sesongen skred fram bukket unge nummer to under i 3 av disse reirene. Primært har nok dette sin årsak i sviktende næringsgrunnlag, og klimatiske forhold med mye nedbør og nedsatt jakt suksess er alltid en faktor å regne med. Ser vi alle årene samlet utgjør kull med 1 unge 89 % av alle kull, mens kull på 2 unger har en andel på 11 %.

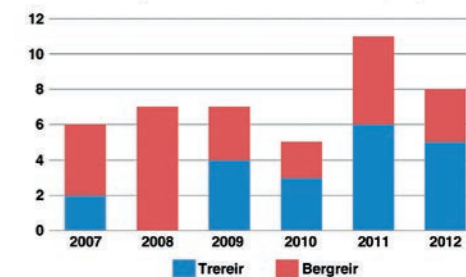
Vi har også sett litt nærmere på fordelingen av reirtype i overvåkingsområdet, men i denne sammenhengen bare i forhold til de par som har hekket vellykket i årene 2007–2012. Det framkommer da at det har vært 20 vellykkede hekkinger i treireir (alle i furu, unntatt en som fant sted i gran) og 24 i bergreir. Totalt er det 49 kjente reir i

vårt overvåkingsområde, eller drøyt 2 reir/ lokalitet. Av disse er 12 (24,5 %) i trær (ett i gran, resten i furu). Bergreir dominerer derfor med drøyt 75 % av alle kjente reir. Likevel har nærmere 46 % av de vellykkede hekkingerne i årene 2007–2012 vært i treireir.

En kan derfor få et inntrykk av at hekkinger i treireir lykkes oftere i vårt overvåkingsområde. Men dette er kanskje mer en tilfældighet og trolig relatert til andre forhold enn om reiret er i berg eller et tre. Det er likevel verdt å merke seg at treireir gir langt bedre mulighet for avstand til forstyrrende elementer for ørnene enn reir i berg som har sin lokale begrensning i plasseringsmuligheter. Når det gjelder

Figur 3. Årlig fordeling av kullstørrelse hos kongeørn i et overvåkingsområde i Buskerud i årene 2007–2012.

Figur 4. Årlig fordeling av reirtype hos produktive par (vellykkede hekkinger) av kongeørn i et overvåkingsområde i Buskerud i årene 2007–2012.

Kongeørnreir med 3,5 uker gammel unge. Rollag kommune i Buskerud 2011. Foto: Inge Stensrud.

Utsikt fra kongeørnreir i Lågendalen. Kongsberg kommune i Buskerud 2011. Foto: Inge Stensrud.

kjente reir i vårt område, ser vi ikke bort fra at det finnes reir vi ikke har lokalisert. Og det kan gjerne være treireir vi ikke har funnet. De er som kjent oftest vanskeligere å finne enn reir bygd i bergvegger.

Kongeørn i Telemark

Vårt arbeid med kongeørn i Telemark er først og fremst konsentrert til de to overvåkingsområdene som inngår i det terrestriske naturovervåkingsprogrammet til Direktoratet for naturforvaltning. Vi har kontrakt med NINA om oppfølging av lokalitetene som inngår i disse to områdene. Det er Solhomfjell i Vest-Telemark som omfatter hekkeplasser i Drangedal, Nissedal og Fyresdal kommuner, samt Møsvatn-Austfjell i Tinn og Vinje kommuner. Her er avstandene så store at svært mye av våre ressurser går med til å gjennomføre besøk og kontroll av de faste lokalitetene gjennom sesongen.

Spesielt for Møsvatn-Austfjell er at det ikke er mulig å kjøre på veier til disse kongeørnlokalitetene. Eneste motoriserte transportalternativer er snøskuter om

våren, hvis snøforholdene tillater det, og båt om sommeren (på Møsvatn). Med skuter nås alle lokaliteter i dette veiløse fjell-landskapet, og dette er en svært effektiv måte å komme seg raskt rundt til hekkeplassene på. Bare et mindre antall lokaliteter kan nås med båt i sommer-sesongen. På grunn av snøsmelting og høy vannføring i elver og bekker i mai og deler av juni er lokalitetene vanligvis ikke tilgjengelige på denne tiden. I juni og juli må det fra endepunkt for båt gås inn til lokalitetene.

Solhomfjell 2011

På de 14 oppfølgingslokalitetene innenfor dette området i Vest-Telemark ble det i 2011 registrert aktivitet av kongeørn på 12 lokaliteter. På to lokaliteter i Drangedal var det ingen aktivitet av ørn å registrere, men siden disse to lokalitetene, sammen med en tredje lokalitet i Gjerstad kommune i Aust-Agder ikke lenger inngår i det faste rapporteringsprogrammet i TOV, brukte vi ikke spesielt mye tid på disse lokalitetene. I stedet ble mesteparten av ressursene prioritert inn på de 11 resterende lokalitetene.

Færre besøk kan selvsagt ha ført til at vi ikke observerte ørn på de to førstnevnte stedene, og dette betyr selvsagt ikke at lokalitetene nødvendigvis var ubesatt. For sammenlignings skyld i forhold til tidligere år legger vi imidlertid resultatene fra alle 14 lokaliteter til grunn, og dermed var nærmere 86 % av lokalitetene sikkert besatt i 2011 (av minst en kjønnsmoden kongeørn).

Bare på en lokalitet registrerte vi en ikke-utfarget fugl (antatt 4K) sammen med en utfarget. Ellers var alle observerte ørn utfargede individer. På den lokaliteten der denne ene «ungfuglen» ble observert ble det som forventet heller ikke hekking, noe det ikke har vært på flere år. Tidligere år er det bare registrert utfargede ørn, så den yngre fuglen observert i 2011 var ny på lokaliteten. Vi tror samtidig at vi ikke har funnet et tredje reir på denne lokaliteten, og mye tid ble brukt på å leite etter dette i 2011. Men med ungfugl i paret ble dette ekstra utfordrende, og endte uten nye reirfunn.

Tidlig i sesongen ble vi klar over at det gikk mot et godt år for kongeørn i dette området, etter som det var reirbygging på 11 lokaliteter. Utover i april konstaterte vi sikker ruging på 7 lokaliteter. Bare et par mislyktes, i Drangedal, og det skjedde høyst sannsynlig straks etter klekking etter som vi kunne se en liten unge i reiret i mai. Kort tid etter var imidlertid reiret forlatt.

På denne lokaliteten er vi redd for at forstyrrelse er en vesentlig faktor til en del

avbrutte hekkeforsøk de siste par tiårene. Flere naturfotografer har hatt tilhold ved reiret siden 1990-tallet, og reirplassen er svært godt kjent blant jegere og friluftsjakterinteresserte personer i kommunen. Mange av disse er nok positivt fasinert av ørnene her, men tenker kanskje ikke fullt ut på konsekvensene av sin egen nysgjerrighet ved reiret. Vi er slett ikke sikre på om alle disse personene synes ørnas tilstedeværelse er spesielt positivt heller.

Totalt endte det opp med 8 flygedyktige unger i dette området i 2011, fordelt på 6 vellykkede hekkinger. To av parene fikk 2 flygedyktige unger, og det er det en stund siden vi har registrert her. Det gir en ungeproduksjon på 0,67 unger/okkupert lokalitet. Ungeproduksjonen/hekkeforsøk ble 1,14 unger og 1,33 unger/vellykket hekking. Dette representerer en betydelig økning fra 2010, da bare ett par lyktes med å få fram 1 flygedyktig unge.

Møsvatn-Austfjell 2011

I dette overvåkingsområdet skulle det også vise seg å bli et godt år for kongeørn. Her er det 12 lokaliteter som skal kontrolleres gjennom hekkesesongen, og hvor vi i den vestlige delen (den veiløse) vanligvis starter med skuterinventering i midten av april. På grunn av dårlige føreforhold – snøen forsvant faktisk med mildværet i mars – ble det umulig å få gjennomført tidlig besøk på disse lokalitetene. Dermed ble det et langt

opphold før vi kunne få besøkt lokalitetene, etter som det først var mulig igjen i juni og juli. Faktisk måtte vi også godt inn i august for å få utført nødvendige kontroller av reir. Dette er svært krevende når man må gå til beins, og det ble ikke lettere av at sommeren 2011 var ytterst regntung. Ved hjelp av hyttefolk og andre interesserte fikk vi etter hvert oversikt over situasjonen på alle lokaliteter i denne vestlige delen, mens de langt mer tilgjengelige lokalitetene øst i området var avklart allerede flere uker tidligere.

Det innebar at vi kunne konstatere sikker aktivitet av kongeørn (minst en voksen fugl) på 11 lokaliteter (nær 92 %), med reirbygging på alle disse. Hekkeforsøk (egg lagt, ruging konstatert) ble observert på 7 lokaliteter, og alle disse produserte unger. Som i det andre overvåkingsområdet registrerte vi 2 hekkinger der det var 2 flygedyktige unger. Dette gir en ungeproduksjon på 0,82 unger/okkupert lokalitet og 1,29 unger/hekkeforsøk (og tilsvarende for vellykkede hekkinger). Tallene for populasjon og spesielt produksjonsaktivitet er dermed

relativt likeverdige i de to overvåkingsområdene i 2011, noe vi sjelden har sett tidligere.

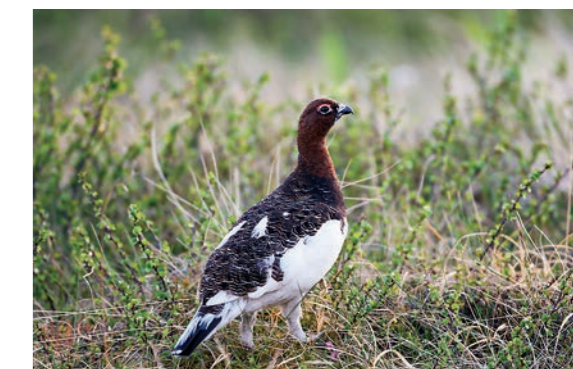
Oppgangen hos smånagere, og spesielt hos lemen i begge overvåkingsområder, bidro ganske sikkert til et godt reproduksjonsresultat hos kongeørn i 2011. Vi fikk blant annet godt dokumentert at lemen var på menyen på en videoovervåket lokalitet i Tinn. Kvantitativt utgjorde lemen 9 % av alle byttedyr på dette reiret med 2 unger. Men det var lirype som var den viktigste arten for dette paret, med 34 % i antall og 35 % i biomasse (Skouen 2012). På denne hekkeplassen utgjorde hare bare 7 % av byttedyrene.

Solhomfjell 2012

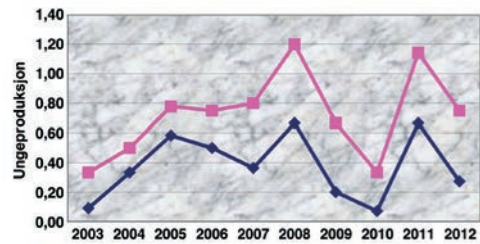
Feltarbeidet i vårt overvåkingsområde i Vest-Telemark startet opp allerede i slutten av februar i 2012. Med gunstig vær var vi interessert i å se om det var aktivitet på flere lokaliteter så tidlig. Og resultatet viste at det var det på 4 av 5 kontrollerte lokaliteter. Videre utover i mars viste det seg at det også var aktivitet på alle de andre

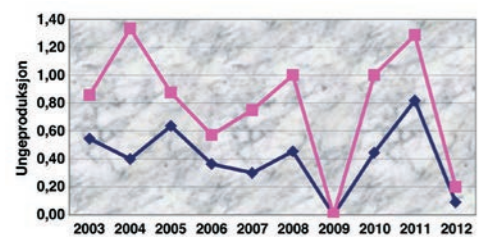
Hare er et viktig byttedyr for kongeørn – ikke minst vinterstid. Foto: Trond Hovland Olsen.

Lirype – et byttedyr av stor betydning for kongeørnas hekkesuksess. Lirypebestanden er for tiden lav i Sørøst-Norge. Foto: Trond Hovland Olsen.

Figur 5. Produksjonen av unger hos kongeørn i TOV-området Solhomfjell i Vest-Telemark i tidsperioden 2003–2012. Blå linje viser unger/okkupert lokalitet. Den andre linjen viser unger/hekkeforsøk.

Figur 6. Produksjonen av unger hos kongeørn i TOV-området Møsvatn-Austfjell i tilknytning til Hardangervidda i Telemark under tidsperioden 2003–2012. Blå linje viser unger/okkupert lokalitet. Den andre linjen viser unger/hekkeforsøk.

lokalitetene som inngår i dette området. Dermed kunne vi notere 14 okkuperte lokaliteter. Vi registrerte bare kongeørner i voksendrakt på lokalitetene.

På 10 av disse ble det bygd på reir (6 bergreir, 4 trerir). Dette kunne virke lovende, men etter hvert viste det seg at det skulle bli en heller dårlig sesong, etter som det kun ble registrert 4 hekkeforsøk. Tre av disse var vellykkede, med 1 flygedyktig unge fra hvert reir. Dette gir en ungeproduksjon i Solhomfjell i 2012 på 0,21 unger/okkupert lokalitet, 0,75 unger/hekkeforsøk og 1,0 unger/vellykket hekking. Resultatet representerer en merkbar nedgang i forhold til fjoråret.

Møsvatn-Austfjell 2012

Vi var naturlig nok spente på hvordan sesongen ville bli i dette området også, etter det gode året i 2011. På grunn av dårlige snøforhold (mildvær i mars med opp til 15–20 varmegrader) fikk vi ikke gjennomført den planlagte skuterinventering som gir innsikt i hvor stor andel av populasjonen som er aktiv tidlig i sesongen. Etter påske kom det riktig nok snø, faktisk nærmere 3/4 meter i visse fjellområder. Dette gjorde forholdene vinterlige igjen for en lang periode i fjellet. Denne vurderingen var nok etter vår vurdering lite positiv for hekkende rovfugl i fjellnære områder og i snaufjellsområder.

Med de dataene som foreligger, bl.a. fra SNO og andre kilder, kunne vi med sikker-

het si at det var 11 okkuperte lokaliteter i dette området (92 %). På en lokalitet observerte vi en ikke-utfarget kongeørn, men ellers var alle observerte individer utfarget.

Når det gjelder hekkeforsøk har vi ikke sikre tall på dette, og må derfor legge til grunn det vi faktisk har registrert der dette har vært mulig. På grunn av situasjonen kan det selvsagt tenkes at vi har gått glipp av flere hekkeforsøk. Værforandringen kom på et tidspunkt da det ville vært naturlig at parene la egg eller allerede hadde begynt å ruge. Vi registrerte 5 sikre hekkeforsøk i hele området, med 4 mislykkede og til slutt bare 1 flygedyktig unge. Dette var et nedslående resultat.

Med dette resultatet ble ungeproduksjonen i Møsvatn-Austfjell 0,09 unger/okkupert lokalitet, 0,20 unger/hekkeforsøk og 1,0 unger/vellykket hekking. Bare ett år tidligere har vi registrert tilsvarende dårlig resultat i dette området, og det var i 2009. Den gang kom det ikke unger på vingene i det hele tatt i dette området. Resultatet er dermed det nest dårligste i tidsperioden 2003–2012 i dette området.

Fjellvåk

Vi har fulgt med på lavlandslokaliteter for fjellvåk i svært mange år, spesielt i grenstraktene mellom Buskerud, Telemark og Vestfold, og mye av dette arbeidet ble oppsummert i en artikkel som ble publisert i *Vår Fuglefauna* (Steen 2008a). Tidligere, spesielt i siste halvdel av 1980-årene og fram til omkring tusenårsskiftet, ble også mange lokaliteter i fjellnære områder og på snaufjellet i flere av de indre kommunene i Telemark og Buskerud kontrollert jevnlig. Til dette hadde vi også svært god hjelp fra en del lokale personer. Dette materialet er stort og det er systematisert, og sånn sett ferdig forberedt for sammenstilling og publisering. Det kan bli aktuelt etter hvert hvis tiden strekker til.

Med mye smånagere ved inngangen til hekkesesongen i 2011 forventet vi at fjellvåk kunne bli ganske vanlig forekommende i vårt primære undersøkelsesområde, både i lavlandet og i tilknytning til fjellområder. De siste årene har det vært lite å se til hekkende fjellvåk. De fleste observasjonene er av trekkende individer i april. På tidligere hekkeplasser i lavlandet har reirene stort sett ligget urørte siden 2008. For å få dokumentert eventuelle positive endringer med hensyn på forekomst ble det gjennomført kontroll av en rekke lavlandslokaliteter (Kongsberg, Lardal, Skien og Siljan kommuner) de to siste ukene av april 2011. Men det var ikke aktivitet på noen reir i disse områdene (ingen reir registrert med nytt reirmateriale), men fjellvåk ble observert i nærheten av to

lokaliteter. Høyst sannsynlig var dette individer som var på trekk til andre områder.

Seinere kontroll på de samme lokalitetene i juni, juli og august ga akkurat samme negative resultat. Dette var litt overraskende, og vår vurdering av dette er at det må skyldes at det ikke var tilgjengelige smånagere i disse skogstraktene på denne tiden. Det kan ikke ses bort i fra at det har vært etableringer i andre områder med mer tilgang til smånagere, slik tilfellet var i Oppland i 2010.

Fullt så dårlig var det ikke i tilknytning til fjellet, for vi fikk etter hvert kjennskap til spredte hekkinger i flere områder, blant annet i Hol kommune i Buskerud (under kontroll av kongeørn) og Tinn og Vinje kommuner i Telemark. Men det var ikke mer enn 1–2 unger i disse reirene, noe som tyder på begrenset med smånagere. Ut fra det vi registrerte av spesielt lemen under feltarbeid, men også klatremus i våre smånagerfangster, burde situasjonen vært en helt annen for fjellvåk. I Vest-Telemark observerte vi ikke en gang arten, og her lå det tusenvis av lemen ihjellkjørt langs hovedveiene som bekreftelse på de store forekomstene. I tillegg både hørte og så vi andre smånagere i vegetasjonen fra april–august. Det er rett og slett oppsiktsvekkende. Under gnagerårene på slutten av 1980- og begynnelsen av 1990-tallet hekket det fjellvåk i disse områdene. Det er da vi lurer på om bestanden av fjellvåk for tiden er svært lav, og at de fleste individer konsentreres til de beste områdene med smånagere, slik vi så i Oppland i 2010 og visse områder i Nord-Norge i 2011.

Hagen (1969) antok at fjellvåk etablerte seg og bygde på reir på Dovre (hans undersøkelser i årene 1938–48) selv med «lave» forekomster av smånagere, og at det ble lagt egg selv om forekomstene var «under gjennomsnittet». Men unger klarte de ikke å få fram under slike forhold, ei heller hvis forekomsten av smånagere var «gjennomsnittlig». Det klarte fjellvåken først når forekomsten av smånagere var «over snittet». Og det var det liten tvil om at det var både i lavlandet og i flere fjellområder i 2011, spesielt i Telemark. Vi kan derfor vanskelig se noen annen grunn til fjellvåkens store fravær enn at arten er uvanlig fåtallig for tiden. Skal dette endre seg må det trolig til et par meget gode smånagerår over et større geografisk område, slik at ungeproduksjonen kommer opp på et høyt nivå (minst 2–3 unger/vellykket hekking). Bare det vil gi tilstrekkelig vekst i bestanden. Veksten vil bidra til at flere gamle lokaliteter i vårt område igjen kan bli besatt.

I 2012 gjentok vi den samme kontrollen av et utvalgt antall lokaliteter i lavlandet

Fjellvåk i Lågendalen. Kongsberg kommune i Buskerud 2012. Foto: Inge Stensrud.

i ovennevnte kommuner. Resultatet var det samme, men med ett unntak. I Kongsberg kommune hadde et par slått seg til og hekket i nytt reir på en tidligere besatt lokalitet (siste gang i 2010). Dette var en positiv overraskelse, og faktisk klarte parene å få fram 3 flygedyktige unger. Vi ringmerket kullet den 9. juli. Ungene var velfødde, og det var tydelig at klatremus sto på menyen. Dette hekkeresultatet kan vanskelig forklares på annen måte enn at det har vært lokalt gode forekomster av smånagere. I tillegg supplerte parene på med fugleunger av flere arter. I fjellet, eller fjellnære områder, har vi ikke kjennskap til etableringer av fjellvåk i 2012. Det passer i det minste godt med vårt inntrykk av smånagerforekomstene i disse landskaps-typene.

Tårnfalk og hekkedasser

Rovfuglgruppa har lenge hatt en del tårnfalkkasser utplassert i Lågendalen, men det tok en del år før vi fikk tilslag av tårnfalk i dem. Historikken angående dette og hekkeresultater er beskrevet i våre årsrapporter for 2009 og 2010 (Steen 2009, 2011). Vi har latt oss både inspirere og imponere over de resultater som er oppnådd med kasser til tårnfalk i Trysil i Hedmark, der et betydelig antall kasser er hengt opp og faktisk tatt i bruk. Det pro-

sjektet er et godt eksempel på et vellykket tiltak som har fått svært positiv betydning for artens bestandsutvikling. Og nettopp å forsøke og bidra til at tårnfalken igjen skal bli vanligere i våre områder har vært vår målsetting og drivkraft.

Tårnfalken er ikke en rødlistet art, men for oss likevel spesielt interessant som et tidligere langt vanligere innslag i vår fauna, nærmest for en karakterart å regne i tilknytning til kulturlandskapet i Lågendalen. I dette landskapet er det gode bestander av kråke, slik at tilgangen til reirplasser er god for tårnfalk (som for lerkfalk og hornugle). Likevel har vårt inntrykk vært at arten langt fra er på det nivået den var før 1950–1960. Dette har derfor ikke noe med tilgangen på reirplasser å gjøre, snarere er det endringene i landskapet og spesielt i jordbruket som har rammet arten. Med kasser kan vi bidra til at det blir enda flere reirplassmuligheter og kanskje en økende bestand etter hvert.

Totalt sto 26 kasser utplassert i Lågendalen våren 2011. Da det tegnet til å bli en del smånagere, regnet vi med at enkelte par ville komme til å etablere seg og hekke. Og slik ble det, i alle fall i 3 kasser i Kongsberg kommune. I disse kassene er det også tidligere registrert hekking. To henger i bergvegg, den tredje i furu på et

foryngelsesfelt. Men vi rakk dessverre ikke å følge opp dette slik vi hadde planlagt. Andre oppgaver gikk foran – derfor kjenner vi ikke hekkeresultatene i disse kassene.

I forbindelse med oppfølging av arter som kongeørn, jaktfalk og vandrefalk observerte vi mye tårnfalk særlig i fjellnære områder både i Buskerud og Telemark våren og sommeren 2011. Derimot var det lite tårnfalk å se i Vest-Telemark hvor det var betydelige mengder lemen. Som nevnt ovenfor var det heller ikke fjellvåk å se i det området. Dermed var det flere arter med en stor andel smånagere på menyen som var overraskende fraværende i det området på tross av god tilgang til føde.

Høsten 2011 ble det kjøpt inn materialer og igangsatt bygging av et større antall kasser ment for opphenging i Tinn kommune. Vi har også lenge syslet med planer om å henge opp flere kasser i Lågendalen, spesielt i små bergvegger hvor vi ser at det har vært tilslag tidligere. I Tinn ble 16 kasser hengt ut høsten 2011, både i høyereliggende barskog og fjellnære områder. De fleste ble hengt på furutrær i tilknytning til hogstflater og dyrka mark. I disse områdene har vi registrert tårnfalk som hekkedatter i alle år, og i smånagerår kan den være forholdsvis tallrik. Her hekker de fleste parene i kråkereir, mens

Tårnfalkunge i Lågendalen. Kongsberg kommune i Buskerud 2012. Foto: Odd Frydenlund Steen.

Produksjon av hekkedekker for tårnfalk høsten 2011. Foto: Odd Frydenlund Steen.

en del par også etablerer seg i bergvegger (blant annet i ravne- og kongeørnreir). Med kasseprosjektet vil vi etter hvert forhåpentligvis få bekreftet om de i tillegg etablerer seg i kasser.

I 2012 fikk vi kontrollert alle tårnfalkkasser i Lågendalen, og det viste seg at det var etablert par i minst 3 kasser. Bare et av disse parene lyktes med hekkingen, men til gjengjeld fikk dette paret 6 unger (alle flygedyktige). Vi ringmerket dette kullet, som for øvrig vokste opp i en kasse montert i bergvegg (har hekket her i flere år nå). I de 2 andre kassene, den ene i bergvegg og den andre i furu på hogstflate (begge brukt tidligere år), forlot falkene kassene under ruging. Vi vet ikke hva årsaken til dette var, men mistenker når i det ene tilfellet. Vi tok ned kassa på hogstflata og vil sette opp ny annet sted i nærheten. Måren har nemlig besøkt denne kassa før. Flytting kan løse problemet.

I Tinn hadde vi selvsagt forventninger om tilslag allerede første året, og slik ble det faktisk også. En kasse hengt opp på låvevegg ble okkupert av et par, som for øvrig har hekket i to skjærereir bygd under mønene på den samme låven tidligere år. Men etter en tids ruging oppdaget vi at kassa var forlatt, og i den lå restene av minst 2 egg. En eller annen predator har ganske sikkert vært på besøk her også. På en annen plass observerte vi jaktende

tårnfalk ved kasse, men der ble det ikke tilslag.

Ut over de stedene beskrevet ovenfor observerte vi tårnfalk på ganske mange steder i lavlandet i vårt dekningsområde i 2012, både tilfeldig jaktende individer og flere steder med mulige og bekreftede hekkefunn. Dette gjaldt bl.a. i kommunene Lardal, Kongsberg, Øvre Eiker, Flesberg og Nore og Uvdal. Under arbeid med større rovfugler i fjellnære områder og snauffjell synes vi det var påfallende mindre tårnfalk å se i 2012 enn i 2011. Det var kanskje ikke så merkelig tatt i betraktning at smågnagerbestandene endret seg mye i samme tidsrom.

Lerkefalk i Lågendalen

Rovfuglgruppa for Buskerud, Telemark og Vestfold har i årene etter tusenårsskiftet arbeidet mye med å få bedre kunnskap om bestand og hekkesuksess i et avgrenset undersøkelsesområde som omfatter noen kommuner i Buskerud og Vestfold. Arbeidet har vært ressurskrevende, men samtidig interessant og spennende fordi vi her har pløyd ny mark. Resultatene er så langt oppsummert av Steen (2008b) og Steen mfl. (2008, 2009). Vårt fremste mål har vært å forsøke å få bekreftet om det finnes en hekkende bestand av lerkefalk i et nærmere definert og avgrenset geografisk område. Det viktigste som har kommet ut av undersøkelsene er at lerkefalken

er dokumentert som en langt vanligere hekkefugl enn det som har vært kjent fra tidligere. I tillegg har vi dokumentert en del hekkebiologiske forhold hos arten.

Undersøkelsene har hatt utgangspunkt i de fem kommunene Flesberg, Kongsberg, Lier, Modum og Øvre Eiker. Lier er nok den kommunen vi har fått undersøkt dårligst til nå. Fordi vi lenge har kjent til hekkeplasser videre nedover i Lågendalen har disse også blitt fulgt opp årlig. Disse befinner seg i kommunene Lardal og Larvik i Vestfold. Vi ble imidlertid nødt til å prioritere ned arbeidet med lerkefalk i 2012, blant annet fordi mannskapssituasjonen endret seg slik at lokaliteter i primærkommunene ikke lenger var mulig å følge opp. Tiden strakk rett og slett ikke til for en gjennomføring av samme program som tidligere. Arbeidet med denne arten gjøres også på et idealistisk grunnlag. Vi fulgte likevel opp en del lokaliteter i Lågendalen, primært i Kongsberg, Lardal og Larvik kommuner.

Resultater i 2011

I 2011 kontrollerte vi 15 tidligere kjente lokaliteter i kommunene Modum, Øvre Eiker, Nedre Eiker, Kongsberg, Lardal og Larvik. Det viste seg at det var minst 11 okkuperte lokaliteter, men på flere av disse fikk vi ikke bekreftet om det var hekking. På 8 lokaliteter er vi sikre på at

det var hekking, og av disse kjenner vi hekkeresultatet på 6 hekkeplasser. Disse seks parene produserte minst 15 unger. Vi ringmerket 9 av disse (med rød-eloksert ring på venstre bein). Vi kan nok med stor grad av sikkerhet gå ut fra at det har vært minst 1 unge på den siste lokaliteten også, men siden vi ikke fikk konstatert dette gjennom flere lokalitetsbesøk trekker vi ikke inn dette tallet. På den siste av disse 8 lokalitetene kjenner vi ikke hekkeresultatet.

På 3 andre lokaliteter anser vi ut fra observasjoner og atferd at det har vært mulig hekking. På disse lokalitetene ble det gjennomført flere besøk uten konkret hekkefunn. På de resterende 4 lokalitetene registrerte vi ingen aktivitet av lerkefalk, og disse er derfor karakterisert som ubebodd. Det betyr imidlertid ikke at de nødvendigvis har vært tomme, muligens kan parene ha flyttet uten at vi har klart å finne dem.

Ungeproduksjonen blir etter dette 1,36 unger/okkupert lokalitet, 2,14 unger/hekkeforsøk og 2,5 unger/vellykket hekking. Dette var et resultat som ligger omtrent på samme nivå som tidligere år. Alle kull vokste opp i kråkereir i furu, unntatt to kull der det var våre kunstige reir som ble tatt i bruk, det ene i furu, det andre i bergvegg.

Resultater i 2012

I 2012 fikk vi kontrollert og fulgt opp 7 lokaliteter. I Kongsberg kommune registrerte vi par på 4 tidligere kjente lokaliteter. Tre par fikk flygedyktige unger, et par mislyktes en uke eller to etter klekking (tror det kan ha vært predasjon fra kråke). Alle 3 vellykkede par fikk 2 unger hver. Vi ringmerket det ene kullet (alle unger i 2012 fikk rød-eloksert ring på venstre bein).

I Lardal kommune sjekket vi 2 kjente lokaliteter, men konstaterte bare par på den ene. Dette paret hekket i et kunstig reir vi har hengt opp i furu (2011), så dette var andre hekking i dette reiret. Paret fikk 3 flygedyktige unger. Vi ringmerket kullet. I Larvik kommune fulgte vi først og fremst med på et berghekkende par. Paret fikk 3 unger på vingene. Vi registrerte også en hekking på en ny lokalitet et annet sted i samme kommune. Her ble det observert minst 1 flygedyktig unge. Utenom dette fikk vi tips om paretableringer av lerkefalk både fra Lier, Nedre Eiker, Holmestrand og Horten. Disse lokalitetene ble det dessverre ikke tid til å følge opp.

Alle de 3 kullene vi ringmerket viste seg å være klekt første og andre uke av juli. Det viste vingelengdene på ungene. Det betyr rugestart 4 uker tidligere. Alt var derfor

som normalt når det gjelder hekkstart. Vi har tidligere år dokumentert nettopp at lerkefalkens rugestart inntreffer omkring 10. juni. På tross av en regnfull sommer ser vi at lerkefalkene likevel klarer å få fram brukbare ungekull. I gjennomsnitt var ungeproduksjonen i 2012 1,85 unger/okkupert lokalitet (og per hekkeforsøk), mens snittet var 2,17 unger/vellykket hekking. Dette må betraktes som en minimumsproduksjon, det kan være at vi overså unger på 1–2 lokaliteter.

Jaktfalk på Østre Hardangervidda

Jaktfalk har inngått i det terrestriske overvåkingsprogrammet til Direktoratet for naturforvaltning siden tidlig på 1990-tallet. Vi har hatt kontrakt med NINA på oppfølging av 15 faste lokaliteter i disse årene. Dette er kanskje det mest ressurskrevende feltarbeidet vi har påtatt oss, siden det krever bruk av motorisert transportmiddel i uveisomme strøk tidlig i sesongen og lokalitetene må gås opp år det forventes unger i reirene.

Årlig gjennomfører vi en skuterinventering på Østre Hardangervidda (Tinn og Vinje kommuner i Telemark og så vidt inn i Nore og Uvdal kommune i Buskerud). De to

Lerkefalkunger i kunstig reir. Lardal kommune i Vestfold 2011. Foto: Inge Stensrud.

Fra ringmerking av lerkefalk i Lågendalen. Kongsberg kommune i Buskerud 2011. Foto: Odd Frydenlund Steen.

Jaktfalkhunn. Vinje i Telemark 2011. Foto: Gjermund Geirsta.

Ravnereir med 4 unger av jaktfalk. Vinje i Telemark 2011. Foto: Inge Stensrud.

Hekkende jaktfalk har valgt å bruke et gammelt fjellvåkreir. Vinje i Telemark 2012. Foto: Inge Stensrud.

siste sesongene har imidlertid føreforholdene vært for dårlige til å kunne gjennomføre dette. Dette er selvsagt svært ugunstig etter som vi da mister oversikten over tidlige etableringer på lokalitetene. Blir disse etableringene oppløst innen vi (eller andre lokale personer vi samarbeider med) får besøkt dem igjen på barmark opp til to måneder seinere, så sitter vi igjen med feil tall for antall okkuperte lokaliteter og etablerte par. Men det er lite vi kan gjøre med de klimatiske forholdene.

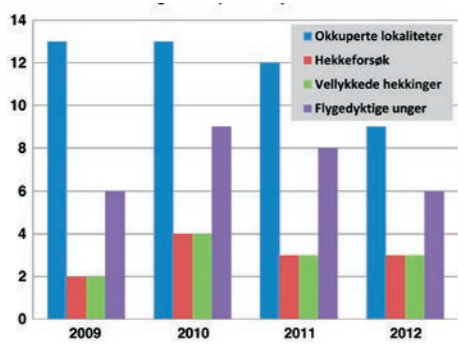
I 2011 var det som beskrevet ovenfor lemen- og smågnagerår i Tinn og deler av Vinje. Det var imidlertid lave bestander av rype, og med mye nedbør på forsommeren (og sommeren) ble det neppe et godt reproduksjonsår for rypeartene. Vi registrerte at mange lokaliteter var besatt av jaktfalk denne våren og sommeren (80 % av lokali-

tetene). Bare på 3 lokaliteter ble det hekking som vi kjenner til. Selvsagt kan vi ha oversett hekkende par. Vi fikk ikke gått opp alle lokaliteter og sjekket alle alternative steder hvor parene kan ha reirplass. Det blir nesten en umulig oppgave for et fåtall personer i disse veiløse områdene hvor det kan ta timer å gå bare en vei inn til en hekkplass. Alle parene hekket vellykket og fikk til sammen 8 flygedyktige unger. Vi gjorde forsøk på å ringmerke det ene kullet med 4 unger, men et stort overheng hindret tilgang til reirhylla. Parene hekket i ravnereir.

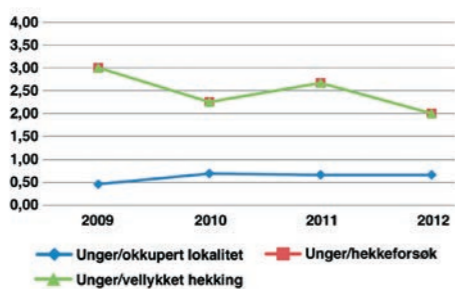
I 2012 fikk vi heller ikke gjennomført skuterinventeringen tidlig i sesongen for å sjekke hvor mange lokaliteter som var okkupert av jaktfalk. Når vi i etterkant ser at det var en nedgang fra 12 til 8 okkuperte lokaliteter, er vi ganske sikre på at det har vært flere par eller enslige falke på

plass på andre lokaliteter tidlig i sesongen. Dette året kan vi imidlertid forstå at det må ha vært vanskelig å være jaktfalk, siden rypebestandene neppe økte mye fra 2011. Vi vet at jaktfalken i liten grad tar lemen og andre smågnagere, så disse er slett ikke avgjørende for den. Men med gnagerår blir det gjerne vekst i rypebestandene og bedre næringsforhold for jaktfalken. Nå har trolig reproduksjonen hos rype på Østre Hardangervidda slått feil i flere påfølgende år, også da det var smågnagerår i 2011. Dårlig vær på forsommeren, med mye nedbør og kald værtype må trolig tilskrives noe av dette. Det blir ikke mange kyllinger som overlever slike forhold. Men når det er sagt hekket likevel 3 par vellykket og fikk til sammen 6 unger på vingene.

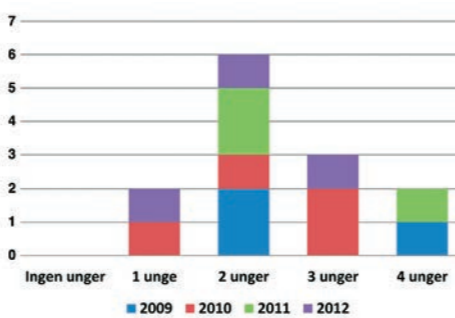
Vi er med bakgrunn i de tall for ungeproduksjonen som framkommer av figur 8

Figur 7. Okkuperte lokaliteter, hekkeforsøk og vellykkede hekkinger hos jaktfalk i et overvåkingsområde (med 15 lokaliteter) på Østre Hardangervidda i årene 2009–2012. Flygedyktige unger vises også.

Figur 8. Ungeproduksjonen hos jaktfalk i et overvåkingsområde på Østre Hardangervidda i årene 2009–2012.

Figur 9. Fordeling av kullstørrelser hos jaktfalk på Østre Hardangervidda i årene 2009–2012 (N=13). Figuren viser at vi ikke har registrert mislykkede hekkinger.

oppriktig bekymret for jaktfalkens videre utvikling på Østre Hardangervidda. Ungeproduksjonen på populasjonsnivå er svært lav. Bestanden vil reduseres ytterligere hvis det ikke tilflytter nok individer fra andre områder til å kompensere for den lave ungeproduksjonen. Når så få par produserer bare et mindre antall unger hvert år er det tegn på at næringsforholdene er dårlige. Tiden vil vise om rypebestandene kommer seg opp på et bedre nivå igjen, og om jaktfalken responderer på dette og det igjen gir økt hekkfrekvens.

Takk

Mange personer har deltatt i feltarbeidet og bidratt med opplysninger om ulike arter. Rovfuglgruppa i Buskerud, Telemark og Vestfold retter en spesiell takk til alle disse. Takk også til de som velvilligst stiller sine fantastiske bilder til disposisjon for våre presentasjoner.

Litteratur

Hagen, Y. 1969. Norske undersøkelser over avkomproduksjonen hos rovfugler og ugler sett i relasjon til smågnagerbestandens vekslinger. *Fauna* 22: 73–126.

Hardey, J., Crich, H., Wernham, C., Riley, H., Etheridge, B. og Thompson, D. 2009. *Raptors: A field guide for surveys and monitoring*. Second Edition. Scottish Natural Heritage. 370 s. Meteorologisk institutt 2012. Nettsidehenvisning: www.met.no/Slik+ble+2011+i+lufttemperatur+og+nedb%C3%B8r.b7C_w7HG3d.ips Meteorologisk institutt 2013. Nettsidehenvisning: http://met.no/Slik+ble+v%C3%A6ret+i+2012.b7C_xdfIX4.ips Newton, I. 1979. *Population Ecology of Raptors*. T & AD Poyser. Skouen, S. K. 2012. *Bestemmelse av diett og byttedyrhåndtering hos kongeørn (Aquila chrysaetos) ved videoovervåking i reir*. Masteroppgave ved Universitetet for biovitenskap. 44 s. Steen, O. F. 2008a. Fjellvåken som lavlandshekker. *Vår Fuglefauna* 31 (4): 160–169. Steen, O. F. 2008b. *Lerkefalk i Buskerud. Kartlegging av hekkeplasser – hekkesuksess og vurdering av bestand*. Rapport til Fylkesmannen i Buskerud. 24 s. Unntatt offentlighet. Steen, O. F., Olsen, A., Skullestad, B. R., Johnsen, J. T., Stensrud, I., Sørensen, T. V. & Bollerud, B. T. 2008. Lerkefalken –

vår minst kjente falk. *Vår Fuglefauna* 31 (3): 110–116. Steen, O. F. 2009. *Årsrapport fra rovfuglgruppa i Buskerud, Telemark og Vestfold. Virksomhet og resultater i 2009*. Rapport til Fylkesmennene i Oslo & Akershus, Buskerud, Oppland og Vestfold. 40 s. Unntatt offentlighet. Steen, O. F., Olsen, A., Skullestad, B. R., Johnsen, J. T., Stensrud, I., Sørensen, T. V., Bollerud, B. T. og Melseth, T. 2009. Hekkesuksess hos lerkefalk i Buskerud og Vestfold i 2009. *Våre Rovdyr* 23 (4): 100–105. Steen, O. F. 2011. *Årsrapport fra rovfuglgruppa i Buskerud, Telemark og Vestfold. Virksomhet og resultater i 2010*. Rapport til Fylkesmennene i Aust-Agder, Oppland, Oslo & Akershus og Vestfold. 40 s. Steen, O. F., Johnsen, J. T., Knutsen, A., Melseth, T., Midtgard, H., Olsen, A., Skullestad, B. R., Stensrud, I. og Sørensen, T. V. 2011. *Rovfuglundørsøkelser i Buskerud, Telemark og Vestfold i 2010*. Virksomhet og resultater i regi av rovfuglgruppa. *Våre Rovdyr* 25 (2): 56–65. Watson, J. 2010. *The Golden Eagle*. Second edition. T & AD Poyser, London.

FVRs flotte t-skjorte

NB! Fotomontasje

*Koksgrå med ulveakvarell malt av Viggo Ree.
Tekst: Ulven – en naturlig del av norsk natur.*

*Str. S, M, L, XL
Pris kr 180 pr. stk. + porto*

Bestilles fra våre representanter i Østfold:

*Helga Riekeles
E-post: helgariেকেles@me.com
Tlf.: 69263709*

*Stein Karlsen
E-post: stei-ka3@online.no*

Klistremerker

Diameter: 12 cm

Pris kr 10 pr. stk. + porto

Foreningen Våre Rovdyr

Ledelse

Styreleder
Arne Flor, Bergstien 18, 4842 Arendal
p 37 03 16 95, mob 48 11 12 35

Kasserer
Morten Ree, Varsmoen 10, 7332 Løkken Verk
mob 48 17 79 73

Styremedlem
Lennart Fløseth, Balaklava 7, 1513 Moss
p 69 27 02 00, mob 41 37 28 45

Styremedlem
Erling Mømb, Østagrenda, 2485 Rendalen
p 62 46 82 12, mob 41 61 71 10

Styremedlem
Geir Sjøli, Sjøli, 2164 Skogbygda
p 63 90 85 35, mob 41 41 37 12

Styremedlem
Christin Valsjø, Hardlandsv. 2 B, 2615 Lillehammer
mob 90 53 95 83

Vararepresentanter
Toril Andresen, Gløtten 2, 1920 Sørumsand
mob 92 43 21 46

Otto Frengen, Havsteinflata 17 D, 7021 Trondheim
mob 94 79 53 64

Tore Hauge, Kåsmoen, 2450 Rena
mob 99 54 85 28

Leif Jensen, Roseberget 11, 1727 Sarpsborg
p 69 15 75 39, mob 41 47 22 35

Daglig leder/redaktør
Yngve Kvebæk, Maridalsv. 225 C, 0467 Oslo
p 22 95 08 66, mob 91 54 41 91

Rådgiver
Berit Lind, Sophus Aars' v. 27, 0588 Oslo
mob 97 54 93 03

Rådgiver, samfunn og kommunikasjon
Hilde Valbjørn Hagelin, Abbedisvingen 7, 0280 Oslo
mob 40 49 96 64

Informasjonskonsulent
Viggo Ree, Gomnesv. 139, 3530 Røyse
p 32 15 77 15, mob 98 64 57 75

Regionleder Troms og Finnmark
Therese Simonsen Rye, Utsikten 190, 9018 Tromsø
mob 95 02 57 61

Regionleder Hedmark
Erling Mømb, Østagrenda, 2485 Rendalen
p 62 46 82 12, mob 41 61 71 10

Regionleder Østfold
Lennart Fløseth, Balaklava 7, 1513 Moss
p 69 27 02 00, mob 41 37 28 45

Regionleder Sørlandet
Arne Flor, Bergstien 18, 4842 Arendal
p 37 03 16 95, mob 48 11 12 35

Bidrag til FVR

Foreningen Våre Rovdyr er for lengst godkjent under ordningen med gaver til frivillige organisasjoner. Det innebærer at du er fradragsberettiget for gavebeløp fra og med kr 500 til og med kr 12.000 enten det gis til ulvefondet, som ordinære gaver eller begge deler. Fradragsretten gjelder ikke kontingentbeløpet.

Din skatt blir redusert med 28 % av beløpet du overfører. Et gavebeløp på f.eks. kr. 1.000 (utover kontingenten) reduserer skatten med kr 280 slik at din reelle utgift blir kr 720.

FVR skal innberette beløpene til ligningsmyndighetene slik at din selvangivelse automatisk blir utfylt i relevante felt. Da trenger vi ditt personnummer, så påfør gjerne det på overføringen. Hvis ikke, så er det slett ikke noe problem. Vi tar bare kontakt eller skaffer fram opplysningen i henhold til godkjent prosedyre.

FVR har i mange år angitt kontingenten som minimumsbeløp med åpent beløpsfelt på kontingentgiroen. Mange medlemmer er således vant til å gi en stor eller liten slant ekstra til virksomheten. Kommer dette ekstrabeløpet opp i kr 500 eller over, så sørger vi for at det kommer til skattefradrag på din selvangivelse i henhold til ovennevnte ordning med gaver til frivillige organisasjoner.

Foreningen Våre Rovdyr
Postboks 195
2151 Årnes
Konto: 2800 11 12149

Ulvefondet

Konto 2800 10 08317

Foreningens formål

- * arbeide for at alle norske rovpattedyr og rovfugler skal leve i livskraftige bestander
- * arbeide for at også dyreartenes miljø beskyttes mot forringelse og ødeleggelse
- * spre faktaunderlag og saklig informasjon til massemediene og allmennheten, for derved å oppnå større forståelse for rovdynenes rolle i naturen og deres behov for egnete biotoper
- * støtte forskning på våre rovpattedyr og rovfugler
- * arbeide for at det ved jakt på de aktuelle artene skal tas hensyn til:
 - artenes reproduksjonstid
 - ungenes utvikling og avhengighet av foreldrene
 - artenes sosiale struktur og øvrige særtrekk
- * samarbeide med lokale, regionale og nasjonale myndigheter, samt øvrige interesseorganisasjoner for å finne måter å bevare dyr og biotoper på, og finne lempelige løsninger på konflikter som oppstår mellom menneskelige interesser og rovdyr.

Kontingentsatser 2013

Seniormedlem	min. kr 250
Seniormedlem + familiemedlem(mer)	min. kr 300
Juniormedlem (under 18 år)	min. kr 100
Bedriftsmedlem	min. kr 1000

Medlemskap inkluderer 4 hefter av Våre Rovdyr
Kun abonnement Våre Rovdyr: kr 250
Konto 2800 11 12149

Member/subscription abroad (NOK 300):
Sparebanken Soer, Arendal, Norway
SWIFT/BIC-code: AASPNO22
IBAN number: NO872800112149

Foreningen Våre Rovdyr

Postboks 195
2151 Årnes

E-post: fvr@fvr.no
Tlf.: 22 23 23 89

Web: www.fvr.no

